

Puola-Liettuaa tutuksi Anna Jagellonican kautta

Miia Ijäs: Varjoista valtaistuimelle. Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla. Gaudeamus 2016. 308 s. ISBN 978-952-495-400-6.

Itäisen Keski-Euroopan tutkijat ovat suomalaisessa historiantutkimuksessa melkoisia harvinaisuuksia. Miia Ijäs on tästä ilahduttava poikkeus. *Varjoista valtaistuimelle: Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla* jatkaa hänen vuonna 2015 ilmestyneen väitöskirjansa teemoja Puola-Liettuan yhteisvallan valtiomuodostuksesta 1560–1570-luvuilla. Nyt keskiössä on kiinnostava hahmo, Anna Jagellonica (1523–1596), Suomessa paremmin tunnetun Katariina Jagellonican (1526–1583) isosisko.

Sisarusten isä, Sigismund I 'Vanha', kuului arvostettuun puolalais-liettualaiseen Jagello-sukuun. Esi-isä Jogaila, Liettuan suuriruhtinas, solmi avioliiton Puolan silloisen hallitsijan Jadwigan (Hedwig) kanssa, mikä toi hänelle myös Puolan kuninkaan kruunun vuonna 1386 ja sinetöi Puola-Liettuan unionin. Samalla nimi Jogaila kääntyi puolalaiseen muotoon Jagiełło. Sisarusten äiti, Bona Sforza, oli satumaisen rikas ruhtinatar. Hänen henkinen perintönsä italialaisvaikutuksineen ja materiaalin perintö jakamatta jääneine kalleuksineen vaikutti ratkaisevasti paitsi sisarusten sosio-kulttuuriseen pääomaan, myös heidän keskinäisiin väleihinsä. Joka tapauksessa perhe kuului eurooppalaiseen valtaeliittiin ja vaikka Puola oli vaalimonarkia, Jagello-sukuun kuuluminen oli kuninkaanvaalissa ehdoton etu.

Varjoista valtaistuimelle alkaa suorastaan koukuttavasti prologilla, missä kuvataan Anna Jagellonican jännittävää odotusta: Puola-Liettuan mahtimiehet ovat ratkaisemassa ilman hallitsijaa jääneen valtakunnan ja samalla Annan itsensä kohtalon. Lopulta aateli valitsee

kuninkaaksi transsilvalialaisuhtinas Stefan Batoryn, jolle jo 52-vuotias Anna, viimeinen Jagello (Ruotsissa olevaa Katariina-siskoja ja tämän lapsia lukuun ottamatta), päätetään näyttää samassa yhteydessä. Annan tietä kuningattareksi tarkastellaan neljässä pääluvussa, kun taas toiminta kuningattarena jää kahden pääluvun varaan – ratkaisu, joka mukailee päähenkilön elämän kronologisia mittasuhteita. Samalla tunnetuksi tulee puolalainen vaalimonarkia, joka monissa uuden ajan alun historian esityksissä tuppaa jäämään länsimaista absolutismia huomattavasti pienemmälle huomiolle. Eriyisen ilahduttavaa puolalaisesta järjestelmästä on lukea suomeksi. Puolalaisella kuninkaanvaalilla oli nimittäin huomattava merkitys Juhana III:n ja Katariina Jagellonican pojan, Sigismundin, tultua valituksi Puolan kuninkaaksi vuonna 1587 – pitkälti täti Annan myötävaikutuksella, kuten Ijäs asiaa teoksen loppupuolella valaisee. Tästä seurasi eräs kansallisen historian tunnettu käännekohta: Sigismundin oleskelu Puolassa heikensi hänen asemaansa Ruotsissa, mikä helpotti Kaarle-herttuan valtaannousua.

Kirjoittaja korostaa Annan olevan tuntematon: ”Anna on pysynyt tuntemattomana niin meillä Pohjolessa kuin muuallakin” ja ”myös Puolassa Anna on vähemmän tunnettu historian henkilö” (s. 5). Pitää paikkansa, että Suomessa ja muissa pohjoismaissa Annaa ei juuri tunneta, mutta Puolan historiankirjoutuksen traditiossa ja historian kouluopetuksessa Annalla on ollut jo kauan merkittävä rooli ”viimeisenä Jagellona”. Toisen maailmansodan jälkeen ilmestynyt tärkein puolalainen tutkimus on Maria Boguckan laatima akateeminen elämäkerta (1994), johon *Varjoista valtaistuimelle* paljolti peilautuu. Kun Boguckan Anna on katkera ja alakuloinen, Ijäs piirtää päähenkilöstään toiminnallisemman ja määrätietoisemman kuvan. Bogucka on kirjoittanut monografian myös Annan äidistä Bona Sforzasta (1989) sekä englanninkielisen artikkelin Annan hovista (2009 ja 2010).

2010-luvulla ovat ilmestyneet esimerkiksi Przemyslaw P. Szpaczyńskiin artikkeli Annan ja Jan Zamoyskin poliittisesta suhteesta sekä Anna Sitkowan analyysi,¹ joista edellistä on teoksessa käytetty, jälkimmäistä ei. Sitkowan kirjeanalyysi olisi voinut tuoda uudenlaista kulmaa paitsi aikalaislähteiden tulkintaan myös päähenkilön toimintaan ja miksei persoonaan-kin. Aivan tuntematon Anna ei siis ole, mutta kuten kirjoittaja itsekkin toteaa, lähteitä ei ole runsaasti, eivätkä ne päästä kovin lähelle kohdetta.

Poliittinen historia on selvästi kirjoittajan sydäntä lähellä ja hän on parhaimmillaan kuvatessaan Puola-Liettuan poliittista järjestelmää, sen toimintaa ja kontekstia sekä Itämeren piirin kansainvälisiä suhteita 1500-luvun loppupuolella. Uupumattomasti ja pedagogisen selkeästi hän selittää lukijalle niin Varsovan konfедераation, Lublinin unionin, konvokaatiosejmit, *pacta conventan* kuin Kalmarin statuutit. Kekseliästä on käyttänyt lähteinä diplomaattiraportteja, joita jo Henry Biaudet retkikuntineen keräsi eurooppalaisista arkistoista viime vuosisadan alkupuolella. Biaudet'n keräämää aineistoa (joukossa muun muassa Annan kirjeenvaihtoa) on teoksessa hyödynnetty, mutta 1500-luvun lähteiden olemusta ja lähdeyyppien eroja olisi voinut selittää lukijalle enemmänkin, samoin lähdejulkaisujen varsin selektiivistä luonnetta.

Poliittisen historian ulkopuolelle mentäessä lähteiden määrä ja niiden tulkinnot ohenevat. Tässä olisi auttanut erilaisten lähestymistapojen ja genrejen syvälisempi tarkastelu. Vaikka kirjoittaja kutsuu päähenkilöä useimmiten epiteetillä "nainen", sukupuolta ei tarkastella kovinkaan analyttisesti. Merry Wiesner-Hanksin artikkelia "Do women need the Renaissance?" (2008) lukuun ottamatta lähdeluettelon sukupuolihistoriaan liittyvät julkaisut ovat lähinnä kotimaisia yleisteoksia, kuten Päivi Setälän *Pohjoisen renessanssin nainen* (2002) tai teoksia, jotka käsittelevät nimenomaan Suomea ja/tai Ruotsia, kuten Kirsi Vainio-Korhosen *Sophie Creutzin aika: Aateliselämää 1700-luvun Suomessa* (2008) tai Tiina Miettisen *Piikojen valtakunta* (2015). Mitenkään väheksymättä kotimaista tutkimusta aiheen kannalta olisi ollut hedelmällisempää perehtyä nimenomaan Puola-Liettuan erityispiirteisiin. Lisäksi uuden ajan alun Euroopassa käytiin poliittis-teoreettista keskustelua nimenomaan naispuolisista hallitsijoista muun muassa Annan aikalaisen,

Englannin Elisabet I:n innoittamana, mihin liittyvää tutkimusta olisi teoksessa voinut hyödyntää myös Puolan tilanteen tarkastelemisessa.

Sukupuolihistorian ohella aikalaiskirjallisuuden ja -retoriikan tuntemus jää melko pinnalliseksi. Lähteinä käytetyt hallitsijoille ja ruhtinaille kirjoitetut runot ja puheet kaipaivat lajityyppinä selkeämpää taustoitusta. Panegyriikan perusteella ei kohteen ominaisuuksista pitäisi tehdä kovinkaan syvällisiä johtopäätöksiä, saati pohtia "romanttisten kaikujen" tai "rakkausuhneiden" todellisuuspohjaa, minkä kirjoittaja varovasti toteaaakin (s. 47). Esimerkiksi Bona Sforzan ulkonäöstä ja "kauneudesta" (s.47) on erilaisissa lähteissä varsin ristiriitaisia kuvauksia riippuen siitä, kenelle ja missä tarkoituksessa kuvaukset on kirjoitettu. Humanistiset hovirunoilijat ammensivat antiikin traditiosta ja tämä retoriikka noudatti tiettyjä kirjallisia konventioita. Erilaiset runousoppaat, kuten Julius Caesar Scaligerin *Poetics libri septem* (1561), olisivat tässä olleet avuksi. Naisille omistetut tekstit ylistivät kohteitaan säännönmukaisesti hyveellisiksi ja hurskaiksi, mikä kuului myös hyvän kuningattaren julkikuvaan.

On selvää, että tietokirjassa, vaikkakin tutkimukseen perustuvassa, ei voi esitellä kaikkia mahdollisia tulkin-toja, mutta esimerkiksi Puola-Liettuan uskontopoliitikaasta annetaan hieman yksipuolinen ja jo vanhentunut kuva. Kirjoittaja esimerkiksi toteaa että "Sigismund I pyrki tukahduttamaan protestanttiset liikkeet Puola-Liettuassa" (s. 66). Muun muassa historioitsija Natalia Nowakowska on kuitenkin osoittanut Sigismund I:n suhtautumisen luterilaisuuteen olleen huomattavasti monimuotoisempaa ja tutkijoiden käsitysten aiheesta heijastavan pikemminkin oman aikansa ilmiöitä kuin aikalais-todellisuutta.²

Itämeren piirin monikulttuurinen historia konkretisoituu kirjan henkilöissä. Käytetyt nimimuodot näyttävät varsin transnationaalina ellei jopa sattumanvaraisina; ainakaan niiden valintaa ei ole perusteltu lukijalle. Kirjoittaja suosii puolalaisia nimimuotoja, mikä olisi ymmärrettävää, mikäli käyttö olisi systemaattista. Esimerkiksi suomeen juurtunut latinapohjainen Jagello on teoksessa korvattu puolalaisella nimimuodolla Jagiełło. Tällä logiikalla Anna ja Katariina tulisi kutsua puolalaisittain Anna Jagiellonkaksi ja Katarzyna Jagiellonkaksi. Kuitenkin kirjoittaja käyttää heidän sukunimienään latinan Jagelloon pohjautuvaa femi-

1. Przemyslaw P. Szpaczyński, Anna I Jagiellonka kontra Jan Zamoyski. *Klio* 1 (2014), 3–29; Anna Sitkowa, Anna Jagiellonka jako adresatka listów dedykacyjnych Jakuba Wujka i Piotra Skargi. *Studia Bibliologiczne* 20 (2015), 209–221.

2. Natalia Nowakowska, Forgetting Lutheranism. Historians and the Early Reformation in Poland (1517–1548). *Church History and Religious Culture* 92/2–3 (2012), 281–303.

niinjohdosta Jagellonica, mikä onkin kannatettavaa, niin vakiintunut se pohjoismaissa on. Jostain syystä Katarina Jagellonica etunimi on kuitenkin ruotsalais-tettu muotoon ”Katarina”, samoin muut kirjassa esiintyvät Katarina, kuten ”Katarina Aragonialainen” ja ”Katarina Habsburg”. Katarina de’ Medici esiintyy sekä yhdellä että kahdella i-kirjaimella kirjoitettuna. Katarina de’ Medicin poika, Puolan kuninkaaksikin vuonna 1573 valittu Valois’n Henrik puolestaan on ranskalaisittain ”Henri (tai Henri III)” (mitenkähän tämä Suomessa äännettäisiin?). Silti Espanjan Filip II on suomalaisittain ”Filip”, eikä esimerkiksi ”Felipe” – vain joitakin esimerkkejä kirjavasta nimikäytännöstä mainitakseni. Nimissä esiintyy myös inkongruenssia: ”Sforzan ja Jagiellojen perijättärestä [po. perillisestä] muovattiin uudenlaisen valtion kuningatar” (s. 179). Vaahtimus ”alkuperäisten” tai ”kansainvälisten” nimien käyttöön otosta on viime aikoina lisääntynyt, mutta esimerkiksi hallitsijoiden ja muiden historiallisten henkilöiden suomalaisia nimiä hyljeksiville opiskelijoille muistutan suomalaisten vastineiden kertovan pitkästä historiallisesta suhteesta. Mikäli näitä suhteita ei haluta tunnustaa, voidaan Tukholma samoin tein muuttaa Stockholmiksi ja Varsova Warszawaksi.

Varjoista valtaistuimelle on kauttaaltaan huolellisesti dokumentoitu. Sen sijaan tulkinnot nojaavat välillä spekulointiin ja tutkijan omaan projektiin: ”erityisen pahalta on varmasti tuntunut, että joku saattoi epäillä Annan katolisuuutta” (s. 195) tai ”tämä lausahdus on varmasti lämmittänyt erityisesti Annan mieltä, koska hän oli lapseton” (s. 196). Hieman epämääräistä, periodisointiin perustuvaa jälkiviisautta edustavat seuraavat ilmaukset: ”uuden ajan alun mentaliteettien mukaisesti” (s. 165), ”Näin Bona piti huolen, että hänen omat lapsensa saivat renessanssijan henkeä kunnioittavan kasvatuksen” (s. 54). Myös joitakin kielellisiä kömmähdyksiä löytyy kuten ’auktori’-sanon käyttö sanan ’auktoriteetti’ synonyyminä: ”ainut miespuolinen auktori Annan elämässä tässä vaiheessa on koko kristikunnan isä, paavi” (s. 151, ks. myös s. 192). Anglikaanisen kirkon hieman outoon valoon saa lause: ”Tämä päätös oli kuitenkin aiheuttanut Englannin eron universaalista katolisesta yhteisöstä, kristikunnasta.” (s. 62).

Varsinaisia virheitä en kerännyt systemaattisesti – tuskin niitä paljoa onkaan – mutta silmään sattui muutama epätarkkuus: *infans Regni Poloniae* ei tarkoita ”hänen kuninkaallista korkeuttaan” (s. 111), vaan Puolan hallitsijan jälkeläistä ilman perinnöllistä oikeutta kruunuun. Uusimpien tutkimusten mukaan maalaus ei esitä Anna Vaasaa (s. 225). Kustaa Eerikinpoika (teoksessa ”Kustaa Eerikinpoika”) ei kuollut Moskovan

hovissa (s. 226), vaan Kašinin kaupungissa Tverissä. Takasisäkannen perhepotrettia ei todennäköisesti maalannut Lucas Cranach nuorempi, kuten mainittu, mutta se on tehty hänen ateljeessaan.

Varjoista valtaistuimelle olisi hyötynyt moninäköku- maimemmasta tutkimuksesta. Esimerkiksi materiaalis- en kulttuurin, kulttuurihistorian ja vaikkapa tunteiden historian syvällisempi hyödyntäminen olisi tuonut kai- vattuja lisäsävyyä, mutta toisaalta vaatinut pidempää kypsyttelyä. Tällaisenaan teos keskittyy Anna Jagello- nican kuningartartiehen ja Itämeren alueen valtapelei- hin, mikä kiinnostaa varmasti monia. Liitteenä olevat sukukaaviot, kronologia ja kartat sekä henkilö- ja paikannimihakemisto ovat tarpeellisia. Vaikka Anna jää edelleen hieman mysteeriksi, on erinomaista, että Puola-Liettuan historiaan voi nyt hänen kauttaan tutustua suomeksi. Kirjaa voi lämpimästi suosittel- la kaikille Itämeren piiriin, itäisen Keski-Euroopan ja uuden ajan alun poliittisesta historiasta sekä kansainvälisten suhteiden historiasta kiinnostuneille.

SUSANNA NIIRANEN, DOSENTTI, FT
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Rikos ja ruumiin rankaisu: itsemurha suurvalta- Ruotsissa

**Riikka Miettinen: Suicide in Seventeenth-
Century Sweden. The Crime and Legal Praxis
in the Lower Courts. Tampereen yliopisto 2015.
viii+576 s. Omakustanne.**

Syksyllä 1608 piispa Jonas Kylander (1566–1630) ja Linköpingin tuomiokapituli joutuivat käsittelemään Vibyn pitäjässä sattunutta traagista tapausta. Närkestä tullut pariskunta, molemmat omilla tahoillaan naimisissa, oli karannut yhdessä ja paennut lain kouraa paik- kakunnalle. Nainen oli tullut epätoivoiseksi ymmärtä- essään karkumatkan tulleen päätökseen ja leikannut kurkkunsa. Silti hän, nyt sekä avionrikkoja että itse- murhaaja, kitui vielä kahdeksan päivää. Aika riitti sii- hen, että kuoleva ehti tehdä sovun Luojansa kanssa. Paikallinen pappi lohdutti häntä ja antoi hänelle syn- ninpäästön. Piispa ja tuomiokapituli joutuivat sitten pohtimaan, kuinka itsemurhaaja haudataan.¹

1. Vadstenan maakunta-arkisto, Linköpingin tuomiokapitu- lin arkisto, A I a:1 (pöytäkirjat 1600–1632), 15.11.1608, fol. 35v–36r.

Riikka Miettisen väitöskirja käsittelee vastaavanlaisia tapauksia, jossa epätoivoinen tai mielenhäiriöinen henkilö päätti päivänsä oman käden kautta 1600-luvun Ruotsissa. Kyseessä oli rikos vuoden 1442 maanlain mukaan, joten kaikki epäilyttävät kuolemat oli tutkittava joko henkirikos- tai itsemurhaepäilyjen selvittämiseksi. Aihe – itsemurhien rikosoikeudellinen tutkinta, oikeudellinen käsittely ja rankaisu – ei ole ennestään tutkimaton, vaan sekä ulkomailla että Ruotsissa aiheesta on kirjoitettu runsaasti. Miettisen mukaan (s. 2) hänen kirjansa on silti ”ensimmäinen kattava tutkimus itsemurhan oikeuskäsittelystä sekä itsemurhaa koskevista asenteista ja näkemyksistä 1600-luvun Ruotsissa (Suomi mukaan luettuna)”. Väite on rohkea, mutta tosi.

Kirjassa on kuusi päälukua. Johdanto-osuudessa Riikka Miettinen esittelee itsemurhien historiografiaa sekä nykyisen tutkimustilan, lähteensä, keskeiset käsitteensä ja metodologiansa. Hän on muotoillut itselleen seuraavat päätutkimuskysymykset (s. 1–2): kuinka Ruotsin oikeusjärjestelmä laajasti kontekstualisoituna säänteli itsemurhaa, kuinka epäiltyjen itsemurhien rikostutkinta sekä tuomitseminen toteutettiin alioikeustasolla paikallisyhteisöissä, ja kuinka itsemurhaajan henkilö, olosuhteet ja sosiaalinen asema vaikuttivat rankaisuun.

Väitöskirja pohjautuu ennen kaikkea oikeuskäytännön analysointiin. Sen ”pääotos” koostuu 165 itsemurhiksi todetusta ja 34 epäilystä, mutta vapauttavaan tuomioon päätyneestä tapauksesta ajanjaksolta 1630–1700. Alioikeusaineisto on koottu Sveanmaalta, Etelä-Suomesta, Pohjois-Pohjanmaalta ja Karjalasta. Otos täydentyi muulla aineistolla: Svean hovioikeuden niin sanotulla Becchius-Palmcrantz-rikostapauskokoelmalla, itsemurhayrityksillä, kirkollisten tuomioistuinten käsittelemillä ja muiden Ruotsin alueiden itsemurhata-pauksilla. Miettinen päätyi lopulta siis analysoimaan poikkeuksellisen suurella vaivalla kerättyä, runsasta ja monipuolista aineistoa.

Toinen pääjako käsittelee itsemurhan kriminalisointia vuoden 1442 Kuningas Kristoferin maanlaissa, joka otettiin Ruotsissa käyttöön hitaasti 1500-luvun jälkipuoliskolla ja 1600-luvun alussa. Kriminalisointia esitellään kansainvälisessä kontekstissa, ja Miettinen osoittaa, kuinka kyseessä oli niin sanottu oikeudellinen siirännäinen, joka perustui osin saksalaiseen malliin, osin paikallisiin taikauskoihin ja synkretistisiin käsityksiin. Koska rikoksentehtijä oli jo kuollut, rankaisemisessa oli kyse siitä, minne, miten ja kenen toimesta itsemurhaajan ruumis haudattiin (tai poltettiin). Käytännössä itsemurhaa ei silti pidetty yhtä törkeänä

rikoksena kuin viralliset tai normitason lähteet antavat ymmärtää, eikä kruunu takavarikoinut itsemurhaajan omaisuutta.

Seuraavissa luvuissa Riikka Miettinen analysoi ruumiin löytymisen aiheuttamia reaktioita ja toimenpiteitä. Yhtäältä hän pohtii vainajan lähipiirin intressejä teon kätkemiseksi ja toisaalta tapausten kasvavaa määrää, mitä hän selittää kontrollin tiukkenemisellä ja lähdeaineiston paremmalla säilymisellä. Hän analysoi paikallisyhteisön toimintaa rikoksen syytteenpanossa, tutkinnassa ja tuomitsemisessa. Kuoleman luokittelu tapaturmaksi tai itsemurhaksi oli tilannekohtainen neuvotteluprosessi, johon vaikuttivat useat eri toimijat sekä jutun olosuhteet ja paikallinen konteksti. Myös epäillyn itsemurhaajan sosiaalinen asema, käytös ja maine (luku viisi) vaikuttivat siihen, kuinka hänen mielentilansa luokiteltiin ja katsottiinko vainajan esimerkiksi olleen mielenhäiriössä. Lukukokemusta ei voi kutsua kevyeksi tai helpoksi: kirja on laaja, aineistoa paljon ja epätoivosten ihmisten karut kohtalot koskettavat lukijaa.

Riikka Miettisen väitöskirjan oikeudellinen konteksti on Ruotsin niin sanotussa oikeudellisessa vallankumouksessa. Se ilmeni harkintavallan vähentämisenä paikallistasolta kuninkaallisille hovioikeuksille, alioikeuksien toiminnan valvontana, normien ja oikeuskäytännön yhtenäistämisenä, tuomarien alkavana professionalisoitumisena sekä keskusvallan lisääntyneenä kontrollina. Itsemurha-aineistossa näkyy paikallistasolla monia tämän kehityksen piirteitä. Miettinen toteaa (s. 457) ylempien viranomaisten olleen paikallisen rikostutkinnan, informaation ja ”totuuden” varassa. Hänen mukaansa ”alioikeuksien käytännön toiminta ei osoita mitään merkkejä siitä, että niistä oli tulossa viranomaisten lisääntyvästi kontrolloimia areenoja, jotka palvelivat valtion pikemminkin kuin paikallisyhteisön intressejä”.

Viimeinen väite on yleistys, jonka testaamiseksi kirjan teema ja lähinnä tuomiokirjakortistoiden avulla kerätyt yksittäistapaukset eivät ehkä muodosta tarpeeksi vakuuttavaa kokonaisaineistoa. Miettinen itsekin tekee siihen varauksia. Paikallisyhteisön toimijat lähtökohtaisesti tutkivat ja tuomitsivat lähes kaikki rikokset varhaisen uuden ajan Ruotsissa. Kruunun ja esivallan edustajat olivat mukana alioikeusprosessissa, jonka luotettavuutta kyseenalaistettiin harvoin. Koska itsemurhaajan omaisuutta ei takavarikoitu, paikallisviranomaisten ei tarvinnut puolustaa kruunun erityisiä fiskaalisia intressejä.

Itsemurha oli harvinainen ja epätyypillinen rikos. Esimerkiksi hukkumisen syy tai henkilön mielentila jättivät pelivaraa erilaisille tulkinnoille, paikallisyhteisöjen

”neuvotteluille totuuskille”, eri tavalla kuin naimattoman naisen raskaus, jota tutkittiin aina seksuaalirikoksenä. Itsemurhassa ei myöskään ollut asianomistajaa samalla tavalla kuin useissa muissa yleisissä rikostyypeissä: varkausrikoksissa, tapoissa, pahoinpitelyissä tai vahingonteoissa. En siis lähtisi Miettisen itsemurha-aineiston valossa kyseenalaistamaan sitä, etteikö Ruotsin alioikeuksissa olisi 1600-luvun mittaan puuttunut paikallisyhteisöjen toimintaan ja ohjailtu sitä kruunun intressien mukaan. Tuomiokirja-aineistojen pitkittäistutkimukset, kuten esimerkiksi Seppo Aallon Porvoon kihlakuntaa käsittelevä väitöskirja tai Marja Taussi Sjöbergin Medelpadissa sijaitsevaa Njurundaa analysoivat tutkimukset,² vastannevat kysymykseen vakuuttavammin.

Tämä on kuitenkin lievää kritiikkiä, joka ei mitenkään vähennä kirjan monia merkittäviä ja erityisiä ansioita. Miettinen analysoi hienovaraisesti paikallisyhteisön rikostutkintaa, syytteenostoa ja tuomitsemista sekä läpivalaisee monipuolisesti paikallisia neuvotteluprosesseja, joilla päädyttiin ”totuuteen” kuolemansyystä sekä itsemurhaajan mielentilasta ja motiiveista. Vertailevalla lähestymistavalla ruotsalainen itsemurha ja sen rikosoikeudellinen käsittely suhteutetaan muuhun Eurooppaan. Riikka Miettinen onkin kirjoittanut vankasti lähteisiin ja runsaaseen kirjallisuuteen pohjautuvan huolellisen väitöskirjan, joka on samalla painava puheenvuoro ruotsalaiseen esimoderniin oikeuskulttuuriin.

MIA KORPIOLA, PROFESSORI, OTT
TURUN YLIOPISTO

2. Esim. Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esiesivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Bibliotheca Historica 12. SKS 1996; Marja Taussi Sjöberg, *Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500-och 1600-talen*. Atlantis 1996.

Nälkävuosien uudet tulkinnat ja selitykset

Miikka Voutilainen: Poverty, inequality and the Finnish 1860s famine. Jyväskylä studies in humanities 287, Jyväskylän yliopisto 2016. 329 s. ISBN 978-951-39-6626-3.

Suomen 1860-luvun nälkäkriisi, joka huipentui kevään 1868 massakuolleisuuteen, oli eräs maailmanhistorian tuhoisimmista nälkäkatastrofeista. Noin kahdeksan

prosentin kuolleisuuteen yltäneen väestökriisin on sanottu olleen Länsi-Euroopan rauhanajan nälkäkatastrofeista viimeinen.¹ Vuoden 1868 keväällä järkyttäviin mittoihin nousseen kuolleisuuden syitä on edelleen vaikea käsittää, eikä tuhoon johtanut tapahtumien kulku ole lainkaan yksiselitteinen tai taustasyt selitetty.

Kansainvälinen nälkäkriisitutkimus on kohdistanut huomionsa nälkäkatastrofeihin pitkäaikaisina, usein lineaarisesti kehittyvinä prosesseina, joiden merkit ovat olleet nähtävissä ja tunnistettavissa pitkään. Tämä niin sanottu prosessinäkökulma on syrjäyttänyt aiemman tapahtumanäkökulman, jonka mukaan nälkäkriisit olisivat väliaikaisia, satunnaisia, äkillisesti kehittyneitä kohtalokkaita ja yksittäisiä tapahtumia, jotka ovat tulleet näkyviksi huomattavan korkeina kuolleisuusluokina. Usein nälkäkriisejä on pyritty tarkastelemaan prosesseina muun muassa systeemiteorian menetelmien avulla. Tässä prosessi- ja tapahtumateorioiden yhdistelmässä ajatellaan, että pitkäaikaiset rakenteelliset tekijät synnyttävät epäsuotuisten olosuhteiden vaarallisia kombinaatioita, joista taas kumpuavat itse itseään vahvistavat tilanne- ja tapahtumaketjut. Prosessin sisäinen vuorovaikutuksellinen dynamiikka on tutkimuksen keskeisenä kohteena.² Vaikka systeemiteoreettisia tarkasteluja on yleensä käytetty tutkittaessa modernin ajan kriisejä, niitä on soveltuvien osin mahdollista käyttää myös analysoitaessa esiteollisen ajan nälkäkriisejä (esimerkiksi Jacques Dupâquier).³ Voidaanko nälkäkriisejä mallintaa ja voidaanko modernin yhteiskunnan kriisiteorioita soveltaa historiaan tekemättä sille liiaksi väkivaltaa, on kysymys, johon ei ole suoraa vastausta.

Jos tutkimus on ottanut niin sanotun pitkän perspektiivin näkökulman, myös toinen tärkeä muutos on ilmeinen. Luonnontieteellisistä kriisiselityksistä on siirrytty enemmän sosiaalisiin ja taloudellisiin, joissa valta ja politiikka ovat nousseet keskeiseen asemaan. On nähty, että kuolema ei ole ollut demokraattinen.⁴ Kriiseistä ovat kärsineet kaikkein köyhimmät. Monet esiteollisen ajan kriisit, myös Suomessa, näyttäisivät

1. Cormac Ó Gráda, *Famine. A short history*. Princeton University Press 2009.

2. Paul Howe & Stephen Devereux, *Famine Intensity and Magnitude Scales. A Proposal for an Instrumental Definition of Famine*. *Disasters* 28:4 (2004), 353–372.

3. Jacques Dupâquier, *Demographic crises and subsistence crises in France, 1650–1725*. Teoksessa John Walter & Roger Schofield (toim.) *Famine, disease and the social order in Early Modern Society*. Cambridge University Press 1989, 189–199.

kietoutuneen yhteen yhtäältä yleisen proletarisoitumiskehityksen, toisaalta kaupallistuneiden tuote- ja palvelumarkkinoiden kanssa. Kriisit ovat olleet ravinnon tuotannon, jakelun ja kulutuksen epäonnistumisia, joissa rajalinjat ovat kulkeneet yhteisöjen sisällä, ei välttämättä niiden välillä.

Suomen 1860-luvun nälkäkriisi on viime vuosina noussut uudelleen akateemisen tutkimuksellisen kiinnostuksen kohteeksi, noin kahdenkymmenen vuoden hiljaisen kauden jälkeen. Uusi nälkävuositutkimussukupolvi on nousemassa esiin. Se ammentaa vahvasta kansainvälisestä teoreettisesti painottuneesta nälkävuositutkimuksesta ja on omaksunut uusia näkökulmia (valta, politiikka, ympäristö, muisti), uusia metodeja (kehittyneet ekonometriset mallit, aikasarja-analyysit, diskurssianalyysi) sekä uusia aineistoja (verotiedot, sää-tiedot, kirjeenvaihdot, tilinpidot, muistitieto). Miikka Voutilainen rakentaa väitöskirjansa kysymyksenasettelun aiemman nälkävuosihistoriatulkinnan pohjalle ja kytkee kysymyksensä tiukasti kansainväliseen nälkäkriisitutkimukseen.

Hän pyrkii vastaamaan seuraavaan neljään pääkysymykseen. Ensimmäiseksi, mitkä tekijät aiheuttivat sen, että suomalainen agraariyhteisö oli niin haavoittuva 1800-luvun lukuisille sadonmenetyksille huolimatta monien positiivisten infrastruktuuritekijöiden olemassaolosta. Haavoittuvuus (*vulnerability*) on avainsana. Toiseksi tekijä kysyy, kuinka laajaa agraari-köyhyys todellisuudessa oli ja missä määrin se oli nopean väestönkasvun seuraus. Kuinka mittavaa oli ”ruohonjuuritason” köyhyys, jossa pienikin putoaminen aiheutti katastrofin? Avainsana on massaköyhyys. Kolmantena kysymyksenä on, missä määrin nälkävuodet vaikuttivat kotitalouksien toimeentuloon lyhyellä ja pitkällä tähtäimellä. Viimeisenä kysymyksenä Voutilainen pyrkii vastaamaan siihen, mitkä tekijät selittävät alueellisen kuolleisuuden vaihtelun. Tätä varten kirjoittaja käyttää kehittyneitä matemaattista mallinnusta. Kysymyksenasettelun painopiste on nälkävuosia *edeltäneessä kehityksessä*, mutta kaksi jälkimmäistä kysymystä leikkaavat jo *itse prosessiin* ja sen välittömiin *jälkiseurauksiin*.

Tutkimuskysymyksiä esittelevä luku päättyy kahteen kiinnostavaan, koko tutkimuksen näkökulmaa, tarkoitusta ja metodia avaavaan ja selventävään huomautukseen. Voutilaisen mukaan historian tutkimuksen tulisi etsiä lähteidensä avulla erityisestä yleistä, kohota

pelkän satunnaisen yläpuolelle näkemään siinä toistuvuutta ja säännönmukaisuutta. Lisäksi kirjoittajan tavoitteena on pyrkimys kohti synteesiä, yhdistämistä ja yleiskuvaa. Mallintamisen avulla voidaan selittää, mutta myös ennustaa. Tämä on totta, mutta on kokonaan toinen kysymys, miten ne sitten suhtautuvat moderneihin historian tutkimuksen narratiivisiin näkökulmiin ja tulkintoihin, joiden mukaan, oululaista historianfilosofi Jouni-Matti Kuukkasta lainaten, “[...] narrativistinen näkökulma, eli historian tutkijan tuotama kirja ja sen sisältämä teesi on olennainen kontribuutio historian tutkimuksessa” ja edelleen “[...] narratiot tai teesit eivät ole suoria menneisyyden kuvauksia vaan konstruktioita: ehdotuksia miten menneisyys tulisi nähdä.”⁵ Kumpaan tulkintatapaan tulisi tukeutua?

Miikka Voutilainen kritisoi niitä neljää erilaista tapaa, joilla Suomen 1860-luvun nälkävuodet on yleensä esitetty akateemisessa historian kirjoituksessa tai tulkittu kansallisessa historian näkemyksessä. Samalla hän itse tarjoaa vaihtoehdoisen selityksen. Ensimmäinen on se, että nälkävuodet on nähty ennen kaikkea kansallisen onnettomuutena ilman, että sen kansainvälisiä kytkentöjä tai samanaikaisia vastaavia prosesseja olisi kytketty tarkasteluun mukaan. Nälkäkriisi on yhdistetty näkemykseen maasta syrjäisenä, köyhänä ja eristettynä alueena, jolloin se ajautui kauheaan kriisiin kuin luonnonvoimain pakottamana. Tämä puhe on vapauttanut aikakauden päättävät toimijat kokonaan vastuusta. Toinen löydös on kuolleisuuden määrän ja yhteiskunnallisten luokkien välisen kytköksen irrottaminen toisistaan, joka edellisen havainnon tavoin päästää kriisiin vaikuttaneet tahot vastuusta. Kolmas näkemys liittyy koko kriisiprosessin irrottamiseen pitkäaikaisesta yhteiskunnallisesta kehityksestä. Voutilainen lainaa alan kansainvälisiä tutkijoita toteamalla aivan oikein, että kriiseillä on aina historialliset, sosiaaliset ja poliittis-taloudelliset syynsä eikä niillä ole selvää alku- eikä loppukohtaa. Kriisi ei alkanut eräästä kohtalokkaasta syyskuun neljännen päivän vastaisesta pakkasyöstä. Neljäs kommentti liittyy sen näkemyksen ja tulkinnan kiistämiseen, että nälkävuodet olisivat Suomen taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen (positiivinen) käännekohta. Voutilainen korostaa, että kriisillä oli pitkäaikaiset negatiiviset vaikutukset niin talouden makrotasolla kuin yksityisten perheidenkin kohdalla. Lama ja pula köyhdyttivät maan ja sen asukkaat.

4. Amartya Sen, *Poverty and famines. An essay on entitlement and deprivation*. Clarendon Press & Oxford University Press 1981.

5. Jouni-Matti Kuukkanen, *Postnarrativist philosophy of historiography*. Palgrave Macmillan 2015.

Työ on laaja ja sillä on isot tulokset. Ensinnäkin agraarinen tuotanto kehittyi positiivisesti nälkävuosiin asti. Samanaikaisesti maaseudulla kasvoi erityisesti eräillä alueilla vajaatyöllistetty ja köyhä sosiaalinen alaluokka ja nämä samat alueet olivat erityisen haavoittuvia ulkopuolisille shokeille. Toiseksi kuolleisuus kohosi korkeaksi juuri näillä samoilla alueilla ja köyhimpien väestöryhmien keskuudessa. Lisäksi kato köyhdytti, mutta myös tasasi tuloeroja, ainakin lyhyellä tähtämellä. Kaiken kaikkiaan väitöskirja muodostaa monipuolisen, yhtenäisen ja kiintoisan tieteellisen kokonaisuuden. Sen tärkein anti liittyy 1800-luvun ajan sosiaalis-taloudellisen rakenteen alueellisen kehityksen oivaltavaan ja tarkkaan tutkimiseen, väestöllisten ja kotitalouksien toimintaan liittyneen tutkimuksen syventämiseen ja köyhyyden yleisten piirteiden uudenlaiseen tarkasteluun. 1860-luvun kriisi käy tämän jälkeen loogisemmin ja selkeämmin ymmärrettäväksi kuin aikaisemmin. Itse nälkäkriisiin prosessina Voutilainen tuo lisävaloa lähinnä koskien kuolleisuuden määrää ja toisaalta siitä, kuinka yksittäiset kotitaloudet selvisivät – tai eivät selvinneet – kriisistä.

Työn ansiot liittyvät myös rohkeaan uudenlaiseen aineistomateriaalin käyttöön, sen onnistuneeseen muokkaamiseen ja taidokkaaseen kvantitatiiviseen analysointiin. Tulokset ovat uskottavia ja vahvoja. Väitöskirja kumoaa monia uskomuksia, tuo uusia näkökulmia ja täydentää jo tiedettyä tietoa. Itse asiassa tuloksia on niin paljon, että niiden esittely ja merkityksen pohdiskelu jäävät melko vähäisiksi. Ehkä seuraava askel olisi ollut aiemmin mainitun Kuukkasen ehdotama konstruktioehdotus siitä, miten kriisitilanteessa kaikki meni huonosti. Se olisi merkinnyt siirtymistä narraatiohistorian alueelle, asioiden keskinäisen yhteyttymisen ja kokonaiskuvan vahvaa tulkitsemistä.

ANTTI HÄKKINEN, PROFESSORI, VTT
HELSINGIN YLIOPISTO

Kun Suomi halusi olla Preussi

Marjaliisa Hentilä & Seppo Hentilä: Saksalainen Suomi. Siltala 2016. 432 s. ISBN 9789522343840.

Suomessa tuotettiin takavuosina televisiosarjat teemoista ”Suomi on ruotsalainen” ja ”Suomi on venäläinen”. Niitä katsoessa ei voinut olla ajattelematta, kuinka tarpeellinen olisi jatko-osa ”Suomi on saksalainen”. Saksan historian, saksalaisen kulttuurin ja saksan

kielen tuntemus ovat nykyään näivettyneet, mutta vuoteen 1944 asti kenellekään ei olisi ollut epäselvää, kuinka oleellinen saksalaisuuden vaikutus oli ollut Suomelle – vuosisatoja.

Tuo vaikutus ja asema olivat Suomen sivistyneistön mielenmaisemassa ainutlaatuisimmillaan juuri Hentilöiden kuvaamassa 1900-luvun alun maailmassa. Ei siksi, että olisi oltu Saksan poliittisessa vaikutusvallassa; Venäjän yhteydessä sellainen olisi ollut mahdotontakin. Sen sijaan saksaa osasi jokainen sivistyneistön edustaja, se oli koulujen ensimmäinen vieras kieli, ja lähes jokaisella tieteenalalla Saksa oli maailman johtava maa, jonne suomalaisetkin väitöskirjantekijät suunnistivat. Saksalaisuus oli lähes aina taustalla: Suomi katsoi olevansa maailman luterilaisin maa, Snellman sai vaikutteensa saksalaisesta kansallisromantiikasta, Paasikiven sukupolvi saksalaisilta sosiaalireformistisilta professoreilta, ja niin edelleen. Elämän ehtoissa vaivoja paranneltiin saksalaisissa kylpylöissä. Työväenliikkeellekin juuri saksalainen veljespuolue oli esikuva, jonka ohjelma kopioitiin Suomen sosialidemokraattiselle puolueelle lähes suoraan.

Ei Saksaan silti kritiikittömästi suhtauduttu. Se sai moitteita pienten kansallisuuksien oikeuksien polkemisesta, byrokraattisuudesta, liian alamaisestä kansalaisyhteiskunnasta ja taipumuksesta mennä äärimmäisyyksiin. Suhde oli monessa suhteessa samanlainen kuin nyky-Amerikkaan: vaikka suhtautuisi kriittisesti, ohittaa ei voinut, tai olla tunnustamatta saavutuksia. Kun tähän lisättiin vuonna 1918 monien kokemus monikuukautisesta kuolemanpelosta ja saksalaisesta vapauttajasta (jonka itsekkäiden motiivien kanssa harva ehti tulla tekemisiin) vuoden 1918 saksalaissuuntauksessa on huomattavasti vähemmän ihmeteltävää kuin nykymaailmasta käsin voisi luulla. Niissä historiallisissa olosuhteissa oudompaa olisi ollut, jos kyseistä saksalaismyönteisyyden aaltoa ei olisi noussut.

Marjaliisa ja Seppo Hentilä ovat lähteneet kuvaamaan tätä maailmaa. Suomalaista historiantutkimusta tunteville tuskin edes tarvitsee todistella, että kirjoittajissa yhtyy ainutlaatuinen tuntemus Suomen ja Saksan suhteista ja saksalaisuudesta ylimalkaan. Heidän etunaan on myös se, että he tuntevat saksalaisen tutkimuksen ja kykenevät keskustelemaan sen kanssa. Kielisistä tämäkin taito käy valitettavasti yhä harvinaisemmaksi.

Vuosi 1918 on kirjoittajille uudehko aluevaltaus, mutta lopputulos on vakuuttava. Kirja on lyhyesti ilmaistuna erinomainen. Saksalainen Suomi on osattu asettaa pitkien linjojen jatkumoon ja välttää anakronismeja – mitä ei yleensä voi sanoa vuotta 1918 tai

sotien välistä aikaa koskevista tutkimuksista, populaariesityksistä puhumattakaan.

Tutkimus nojautuu etenkin saksalaisen arkistoaineiksen syvälliseen tuntemukseen. Se antaa erittäin pätevän kuvan siitä, miksi ja miten Saksa koulutti jääkärit ja lähetti von der Goltzin divisioonan Suomeen. Kuvauksensa saavat Saksan sodankäyntiin ja tulevaisuudensuunnitelmiin liittyneet konkreettiset tavoitteet, Saksan ja Suomen vuoden 1918 suhteet niin diplomaattian, sodankäynnin, talouden, kulttuurin kuin ruohonjuurien tasolla, ja monilta myyteiltä riisutaan pohja. Kyky analyttiseen tarkasteluun on sitäkin merkille pantavampaa, koska keisari-Saksa koki kadonneiden järjestelmien tyypillisen kohtalon: sellaisia on ollut helppo lyödä jälkikäteen banaalistikin, koska niillä ei ole perillisiä huolehtimassa jälkikuvasta. Nykypäivän arvojen projisoiminen menneisyyteen tuottaa usein menneisyyden sankareita vain niistä, jotka oletetaan (eikä aina edes hyvin perustein) edelläkävijöiksi, ja demoneja niistä, jotka eivät vastaa oman aikamme arvoja. Hentilät ovat käsitelleet keisarillisen Saksan toimintaa asettamalla tämän sen oman ajan kontekstiin.

Kuva ei silti ole puolusteleva. Hentilät tuovat ilmi Saksan avun itsekkäät ja raadolliset motiivit, tulevaisuuden, jossa Suomi olisi joutunut todella suureen riippuvuuteen Saksasta, sotilaiden ja suomalaisen kansalaistason kohtaamisen, ”besorkkauksen” eli saksalaisten sotilaiden harrastaman varastelun, ja niin edelleen. Tämä kaikki tulee kuitenkin tarkastelluksi ajan ilmiönä, omassa kontekstissään, ei jälkiviisaana moralisointina, vaan inhimillisinä, ihmisiin liittyneinä ilmiöinä.

Erityisen perusteellinen ja laaja kuva avautuu Itämeren-divisioonan johtajasta, Rüdiger von der Goltzista. Hentilät valaisevat hänen taustansa, ajattelumallinsa, roolinsa ja myös sen, miten hän itse tämän roolin ymmärsi. Taitaisi olla samanlaisen oman laajan elämäkerran paikka kuin useista venäläisistä kenraalikuvernööreistä jo on (vaikka asema ja tilanne toki olivat hyvin erilaisia)? Etenkin kun hänellä on Baltiassa, etenkin Latviassa, aivan toisenlainen maine.

Kirjan yksityiskohtiin ei ole tässä mahdollista mennä, mutta yleisellä tasolla voi epäilemättä sanoa, että kirja on vahvimmillaan kuvatessaan saksalaista osapuolta. Suomalaiselta puolelta tulevat esille ensi sijassa *usual suspects*: Juhani Aho, Santeri Alkio, Tekla Hultin, Maila ja J. J. Mikkola, Paasikivi, Svinhufvud. Aholta, Alkiolta ja Hultinilta on olemassa painetut päiväkirjat, joten heitä on käytetty runsaasti. Sen sijaan arkistojen osalta lähdeluettelossa on suomalaisista yksityiskokoelmista vain Mikkoloiden ja Paasikiven arkistokokoelmat. Esi-

merkiksi Hultinin päiväkirjan julkaisematonta, arkistosta löytyvää osaa, tai Ernst Estlanderin erittäin perusteellisia muistiinpanoja (ne löytyvät nykyään painettunakin), jotka molemmat avaavat ainutlaatuisia ikkunoita ajan monarkistien ja ylimalkaan konservatiivisen ajattelun maailmaan, ei ole käytetty lainkaan.

Suomalaisen osapuolen kuvaus jääkin astetta pinnallisemmaksi kuin saksalaisen, eikä kuvaus monarkisteista jaksa kaikissa kohdin irtaantua klassisista stereotyyppioista. Vaikka kirjassa muutoin vältetään kiitettävällä tavalla anakronismeja, jälkiviisautta ja arvoväritteisiä ilmaisuja, monarkistien kohdalla tässä joskus horjahdetaan. Ei liene ainakaan akateemisen objektiivista puhua Svinhufvudin ja kumppaneiden ”hervotomasta Saksan syliin heittäytymisestä”, ”hyväuskoi-sesta hölmöydestä” tai ”höyrähtämisestä”. Myös Suomen aseman kuvaaminen sanoilla siirtomaa ja vasalli on kyseenalaista. Näin on sekä sisällöllisesti että etenkin sen takia, että nykymaailmassa niiden käyttö merkitsee väistämättä arvoarvostelmaa. Vaikka valkoisen senaatin sopimukset Saksan kanssa loivat riippuvuussuhteen, punaisillakin oli oma, ja aikaisempi, sopimuksensa Neuvosto-Venäjän kanssa. Viimeksi mainitussa toisen osapuolen kansalaiset olivat saamassa jopa oikeuden osallistua toisen kunnallisiin, monissa tapauksissa myös valtiollisiin vaaleihin äänioikeutettuina, ja Suomen valtioaluettakin oltiin luovuttamassa Kannakselta.

Suurelta osin kyse on kuitenkin siitä, että kirjan kieli on muutenkin paikoitellen lukijaystävällisellä tavalla kuvailevaa: välillä kootaan kimpsuja ja kampsuja, ja niin edelleen. Yleisesti ottaen suomalaisten osapuolten tekemiset ja motiivit pohditaan analyttisesti, eikä tasavaltalaisiakaan romantisoida. Näiden valtaosahan hyväksyi täysin Saksa-suuntauksen. Tämän on painanut unholaan vain tasavallan voiton tuottama poliittisesti tarkoituksenmukainen huonomuistisuus.

Muutamia detaljivirheitä tekstiin on jäänyt. Tärkein näistä lienee Preussin prinssi Friedrich Wilhelmin oletaminen keisarin pojaksi. Hohenzollern hän kyllä oli, mutta ei keisarin poika. Helmi Setälä ja Maila Mikkola eivät olleet siskoksia vaan bestiksiä; Maila oli alun perin Winter, Helmi oli Krohn. Eikä Helmi ollut enää vuonna 1918 senaattori E. N. Setälän puoliso, vaan he olivat eronneet jo vuonna 1913. Vuonna 1918 Setälän puolisona oli Kristine Thomsen, kuuluisan tanskalaisen kielitieteilijän Wilhelm Thomsenin tytär. Tekstissä myös puhutaan Edistyspuolueesta ja Kokoomuspuolueesta jo kesän ja syksyn 1918 tapahtumien yhteydessä, vaikka ne molemmat perustettiin vasta joulukuussa, valtiomuototaistelun jo ratkettua.

Tällaiset kohdat ovat kuitenkin kokonaisuuden kannalta pintahaavoja. Kaiken kaikkiaan kirja on kerrassaan upea suoritus, ja sitä lukiessa voi aistia, että kirjoittajat ovat itsekin nauttineet saatuaan tilaisuuden syventyä rauhassa vahvimpaan erikoisalaansa, ilman hektisen virkabyrokratian ja kiireen rasitteita. Samalla he ovat osoittaneet, kuinka on täysin mahdollista kirjoittaa samanaikaisesti tieteellisesti ensiluokkaista ja populaaristi lukunautinnollista tekstiä – nimenomaan historian ainoassa oikeassa formaatissa, kirjana. On todella sääli, että nykyisessä, naiivin JUFO-uskovaisessa ja byrokratian hallitsemassa akateemisessa maailmassa sellaisesta mahdollisuudesta voi yleensä edes uneksia vasta eläkesuunnitelmissa.

VESA VARES, PROFESSORI, VTT
TURUN YLIOPISTO

Sosiaalidemokraattien Suomi sisällissodan jälkeen

Niko Kannisto: Vaaleanpunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2016. 691 s. ISBN 978-952-5976-42-7.

Paavo Haavikko nimesi vuonna 1977 ilmestyneessä *Kansakunnan linja* -teoksessaan maailmansotien välisen Suomen ”Tannerin tasavallaksi”. Sosiaalidemokratia oli vaihtanut vallankumouksen lipun valtakunnan väreihin ja valinnut demokratian, ja tämä oli ollut ”1920-luvun sisäpoliittisesti tärkein tapaussarja”. Brittihistorioitsija Anthony Upton piti kuitenkin tätä tulkin-
taa vääränä. 1920- ja 1930-luvun Suomi oli ollut ”suojeluskuntien tasavalta”.

Haavikko ja Upton olivat eri mieltä siitä, miten pitkään sisällissota oli leimannut yhteiskuntaa. Vastakkain oli myös kaksi eri näkemystä siitä, millä tavoin kansallista eheytyä oli toteutettu: demokratisoitumisen tietä vai voittaneen puolen hegemoniana.

Tutkijat ovat edenneet tämän vastakkainasettelun taakse. On kysytty, miten demokratia ja sisällissodan perintö mahdollisesti kietoutuivat toisiinsa. Millä tavoin vaikuttivat itsenäistymistä ja sisällissotaa edeltäneet prosessit, joissa kansakunnan rakentuminen ja luokkaristiriitojen avautuminen olivat liittyneet yhteen? Monet ovat tähdentäneet 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kansallista integraatiota ja sisällissodan odottamattomuutta. He ovat selittäneet sisällissotaa

ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen luomalla tilanteella. Toisaalta on korostettu sisällissodan pitkäaikaisia vaikutuksia muistoina ja traumoina. Tällaisia seurauksia on etsitty myös kysyttäessä, miten oli mahdollista, että laajan ja tuhoisan sisällissodan ja vastavallankumouksen voiton jälkeen poliittisen järjestelmän muodoksi vakiintui demokraattinen tasavalta. On kehitelty tulkintoja siitä, miten sisällissodan kokemus ja tulos rakentuivat osaksi kansallista integraatiota ja suomalaista demokratiaa, sen edellytyksiksi, rajoiksi ja sisällöiksi.

Vankalla väitöskirjallaan Niko Kannisto liittyy kansallisen integraation tutkimuksen pitkään linjaan. Hän on ottanut tehtäväkseen analysoida aiempaa perusteellisemmin vaihetta, jonka hän arvioi ratkaisevaksi kansalliselle integraatiolle. Hän keskittyy sosiaalidemokratian asemaan ja suuntautumiseen.

Työn suuria ansioita on, että se on tehty tietoisesti tutkimuskeskustelun kriittiseksi puheenvuoroksi. Kriittikin teema jää kuitenkin suhteellisen kapeaksi. Kannisto kiinnittää huomionsa tutkijoiden käsityksiin siitä, miten nopeasti kansallinen eheytyminen eteni. Tämä kaventaa kuvaa paitsi aiemmasta tutkimuksesta myös Kanniston omasta työstä. Syntyy vaikutelma, että tutkimus keskittyisi punaisten ja valkoisten kuilun umpeutumisuauhtiin, vaikka niin Kannisto itse kuin jo aiemmat vuoden 1918 merkitysten tutkijat ovat edenneet syvemmälle. Vaikutelmaa lisää otsikko ”Vaaleanpunainen tasavalta?”. Se on kysymysmerkittä kannessa, kaiketi vahingossa, ja yhteenvedon otsikossa, jossa se ilmaisee integraation nopeutta korostavaa johtopäätöstä.

Kannisto on kehitellyt tutkimustehtävänsä nationalismin tutkimuksen pohjalle. Anthony D. Smithiin nojautuen hän toteaa nationalismin peruseräpäätteiksi kansallisen itsenäisyyden, yhtenäisyyden ja identiteetin. Tukena ovat myös Hans Kohnilta tuleva jako poliittiseen ja etniseen nationalismiin sekä Roger Brubakerin erittelyt kansalaisuuden merkityksistä. Sisällissodan jälkeinen runsaan puolen vuosikymmenen aika hahmottuu muutoksena, jossa nationalismin peruseräpäätteiden varaan rakennettiin sosiaalidemokratian sisällyttänyttä ja sitä suunnannutta yhteiskunnallista integraatiota.

Nationalismin tutkimuksen esittely ei jää irralliseksi taustoitukseksi. Siitä rakentuva teoreettinen lähestymistapa saa todellista merkitystä historiallisessa tarkastelussa. Suomen tapaus tuntuu kuitenkin toisinaan illustroivan nationalismitutkimuksen ideoita sen sijaan, että näitä käytettäisiin teoreettisina välineinä Suomen tapauksen erityisten ja yleisten piirteiden osoittami-

seen. Tähän suuntaan olisi ollut mahdollista edetä tarvitsematta vahvassa mielessä vertailevaa tutkimusasetelmaa. Suomen tapauksen avulla olisi voinut myös koetella teoreetikkojen väitteitä. Teorian käyttötapana on tuonut yksityiskohtaisen aineistolähtöisen kuvauksen vastapainoksi rohkeita yleistyksiä, usein niin, että nationalismiteoreettinen teesi esitetään suoraan yleistyksenä suomalaisista tapahtumakuluista. Tutkijalla on vaikeuksia suhteuttaa teoreettista käsitteistöään – myös nationalismin käsitettä – siihen, millaisin käsittein ja luokituksin hänen tutkimansa toimijat jäsensivät todellisuuttaan, määrittelivät ongelmia ja kamppailivat ratkaisuisista.

Nationalismiteoreettiset erottelut ohjaavat myös esityksen jäsentelyä. Pitkässä ensimmäisessä käsittelyluvussa kuvataan työväenliikettä muotoutuvassa kansallisvaltiossa sekä vuosien 1917–1918 poliittisissa mullistuksissa. Seuraavaksi edetään jakautuvan työväenliikkeen asemaan sisällissodan jälkeisessä valtiossa. Tämän jälkeen kansalliselle itsenäisyydelle ja yhtenäisyydelle annettuja merkityksiä tarkastellaan ensin nationalismin poliittisten ja sitten sen etnisten elementtien kannalta. Viimeinen pääluke keskittyy kansalliseen identiteettiin ja toiseudun konstruktioihin.

Kohnin esittämän kahtiajaon kriitikot ovat esittäneet, että poliittisen ja etnisen yhteisön ajatukset yhdistyvät vaihtelevin tavoin missä tahansa nationalismissa. Tämän myös Kannisto hyväksyy, mutta hän ottaa silti kohnilaisen erottelun jäsentelynsä ja joutuu vaikeuksiin. Nationalismin eri elementtien yhdistelmät olisivat olennainen kysymys esimerkiksi itsenäistymishistoriaa ja sankaruutta käsittelevissä osuuksissa, jotka on sijoitettu etnistä nationalismia käsittelevään pääluokkuun.

Nationalismin teoreetikot Kannisto hallitsee hyvin, samoin tuon ajan Suomea käsittelevän tutkimuksen. Olisi ollut hyvä hyödyntää enemmän sellaista tutkimuskirjallisuutta, joka olisi tukenut suomalaisten ilmiöiden sijoittamista kansainväliseen kontekstiin. Ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen jälkeisenä aikana, monikansallisten imperiumien hajottua, odotushorisontteja värittivät kansainväliset kriisit sekä niiden vaihtelevat kansalliset ratkaisut.

Tarkastelun rajaaminen sosiaalidemokraattiseen puoluetoimintaan on perusteltua. Sosiaalidemokratia oli kuitenkin edelleen puoluetoimintaa laajempi poliittinen liike. Se kantoi sellaista poliittisuutta, joka läpäisi työväenliikkeen eri toimintamuotoja ja ylläpiti työväenliikettä. Tätä poliittisuutta olisi ollut paikallaan pohtia puoluetoimintaan keskityttäessäkin.

Sosiaalidemokraateilta kannanottoa vaatineiden kysymysten kirjo piiryy joka tapauksessa tavattoman

moninaiseksi. Lähdeaineisto on kasvanut laajaksi. Aikalaiskirjallisuus, sanomalehdet, sosiaalidemokraattiset puoluejulkaisut sekä valtiopäiväasiakirjat ovat tärkeimpiä ryhmiä. Sosiaalidemokraattisten puolueiden pöytäkirjoja ja johtohenkilöiden arkistoja käytetään, ja sosiaalidemokraattiseen kunnallistoimintaan kurkotetaan Tampereen ja Urjalan aineiston avulla. Kirjassa on 2008 lähdeviitettä ja 691 sivua. Tutkimustehtävä uhkaa joskus hukkua tapahtumien ja kannanottojen yksityiskohtaisen ja polveilevan kuvauksen peittoon. Esityksessä olisi ollut tiivistämisen, selkiyttämisen, ristiriitaisuuksien karsimisen ja kielellisen viimeistelyn varaa.

Kansallinen integraatio oli tärkeältä osalta poliittisten ristiriitojen vakiintumista. Työväenliike kiinnittyi yhteiskunnan rakenteisiin myös siten, että eri elämäntilanteille perustettiin porvarillisista erilliset työväenjärjestöt, työväenjulkisuuden osana ja laajemman kansallisen julkisuuden sisällä. Sosiaalidemokratian voima perustui siihen, että se pystyi yhtä aikaa sekä ottamaan etäisyyttä vallankumousyritykseen että kantamaan vuoden 1918 punaista perintöä. Se kävi kommunistien johtaman vasemmistosuunnan kanssa petossyytteiden värittämää kamppailua työväen oikeasta edustamisesta, vanhan työväenliikkeen perinnön oikeasta jatkamisesta sekä siitä, miten ”työväen” oli tulkittava sisällissodan kokemusta ja tulosta, Venäjän vallankumousta sekä ensimmäisen maailmansodan jälkeistä kansainvälistä poliittista ja taloudellista kriisivaihetta. Työväenliikkeen jaon suomalaisissa erityispiirteissä näkyi, miten suhde Neuvosto-Venäjään ehdollisti suomalaista valtiota ja määrittäi sallitun toiminnan rajoja.

Niko Kanniston analyysi antaa vahvaa pohjaa tällaisille osin jo aiemmasta tutkimuksesta avautuville johtopäätöksille. Niiden kehittäminen olisi edistänyt se, että hän olisi määrätietoisemmin ylittänyt yksitasoisen kysymyksen siitä, miten ja millä vauhdilla kansallisen integraation esteet poistuivat tai pysyivät. Tämä kritiikki ei estä tunnustamasta Kanniston väitöskirjan huomattavia ansioita. Nationalismiteoreettiseen lähestymistapaan perustuva työ edustaa uutta kerrostumaa suomalaisessa työväenliikkeen historian tutkimuksessa. Se tarjoaa teräviä oivalluksia ja runsaasti tietoa siitä, miten sisällissodan jälkeisiä poliittisia toimintakäytäntöjä ja myös sosiaalidemokraattien politiikkaa suuntasivat paljolti selviöiksi omaksutut mutta myös vaihtelevasti tulkitut käsitykset, joita tutkija voi kutsua nationalismiksi.

PAULI KETTUNEN, PROFESSORI, VTT
HELSINGIN YLIOPISTO

Tuore kokonaisarvio Mannerheimista

**Martti Turtola: Mannerheim. Tammi 2016. 310 s.
ISBN 978-951-31-7848-2.**

Martti Turtolan mukaan Mannerheimin elämäkaarta esittelevää, mutta myös kriittistä arviointia sisältävää teosta ei ole ollut kiinnostuneiden lukijoiden käytettävissä. Tästä johtuen hän kirjoitti uuden kirjan marsalkasta. Itse olen pitänyt J. E. O. Screenin Mannerheim-kirjaa hyvänä,¹ ainakin poliittisen historian esityksenä, mutta sekin ilmestyi jo 15 vuotta sitten. Sen jälkeen on tullut tarvetta uudenlaisiin näkökulmiin, sillä Mannerheimin toiminnasta ylipäällikkönä ja tasavallan presidenttinä on saatu paljon uutta tietoa.

Erik Heinrichs kirjoitti hyvän kuvauksen Mannerheimista ylipäällikkönä jo vuonna 1959.² Kirjoittaessaan elämäkertaa Heinrichsistä Turtola pääsi kuitenkin perehtymään arkistomateriaaliin, jota tämä oli liian kriittisenä jättänyt pois kirjastaan. Heinrichs ei halunnut 1950-luvun lopulla vielä särkeä Mannerheim-myytiä tai edes pahasti raaputtaa.

Turtola sen sijaan uskaltaa jo kohdistaa huomion marsalkan persoonaan, jolloin ”henkilökohtainen kunnianhimo, vallanhimokin ja jopa kostonhimo olivat kantavana voimana läpi hänen uransa nuoresta upseerista aina Suomen marsalkaksi ja presidentiksi asti.” Ei siis käsitellä pronssipatsasta vaan ”ihminen Mannerheimia”.

Kirja jakautuu kolmeen suunnilleen sadan sivun jaksoon. Kuvaus Mannerheimin kokemuksista Haminan kadettikoulussa ja sen jälkeisestä 30 vuoden palveluksesta Venäjän keisarikunnan armeijassa on luonnekuvan kannalta tärkeä. Mannerheim koki pahoja vastoinkäymisiä jo lapsena, eikä erilaisista kouluista selviytymisenkään ollut helppoa. Heikommat luonteet olisivat jo murtuneet, mutta Mannerheimin sitkeys ja kunnianhimo auttoivat nousemaan korkeisiin asemiin. Läheisiä ihmissuhteita ei syntynyt edes vaimoon ja lapsiin, vaan Mannerheimista tuli yksinäinen mies, joka pysyi uskollisena Venäjän keisarille.

Toinen vaihe alkoi Mannerheimin palatessa 50-vuotiaana bolševikkien vallankumouksen jälkeen juuri itsenäiseksi julistautuneeseen Suomeen. Turtola kuvaa verraten lyhyesti sodan johtamista kevätkaudella 1918, mutta kirjoittaa perusteellisemmin Mannerheimin toiminnasta valtionhoitajana ja Pietariin interventiota

suunnittelevana konspiraattorina. Lopulta autoritaarisen, oikeistoon nojaavan hallinnon kannattajasta kehittyi 1930-luvulla kansallinen eheyttäjä puolustusneuvoston puheenjohtajana.

Mannerheimin uran tärkein vaihe aukesi talvisodan ylipäällikön tehtävän myötä. Sodan alkaessa 30. marraskuuta 1939 mikään ei ollut varmaa. Itse asiassa Mannerheimin eroanomus puolustusvoimien komentajan ja sodan varalle määrätyn ylipäällikön tehtävästä oli juuri valtiosodan käsittelyssä, mutta kriisitilanteessa hän otti vastaan ylipäällikön tehtävät. Sotilasjohdossa vallitsi hermostunut mieliala, ja myös suurvallan voiman hyvin tunteva Mannerheim oli pessimistinen.

Kokeneena johtajana Mannerheim ei näyttänyt pahoja aavistuksiaan julkisuuteen, mutta lähimmät alaiset saivat tuntea ylipäällikön oikkuilut nahoissaan. Turtola kuvaa seikkaperäisesti johtamisongelmia Karjalan kannaksella ja Laatokan pohjoispuolella. Ne ovat olleet jo pitkään tunnettuja, mutta Turtola kohdistaa huomion nimenomaan ylipäällikön persoonan osuuteen tapahtumissa.

Mainittakoon tässä erityisesti kenraalimajuri Juho Heiskasen tapaus. Hän toimi sodan alkaessa IV Armeijakunnan komentajana ja joutui antamaan ylivoiman edessä luvan vetäytyä Suojärvellä Suvilahden kauppalasta. Tätä Mannerheim ei hyväksynyt vaan käski valata sen takaisin heti seuraavana aamuna. Operatiivisesta suunnittelusta vastannut eversti A. F. Airo piti tehtävää mahdottomana ja kieltäytyi välittämästä käskyä Heiskaselle. Sen sijaan yleisesikunnan päällikkö kenraaliluutnantti K. L. Oesch suostui varmentamaan käskyn, joka meni armeijakunnalle. Odotusten mukaisesti hyökkäyksestä ei tullut mitään, mutta myöskään marsalkan antaman käskyn täyttämisestä kieltäytynyttä Airoa ei saman tien erotettu.

Sen sijaan Juho Heiskanen, jota pidettiin jääkäriupseerien terävimpään kärkeen kuuluvana ja parhaissa voimissaan olevana upseerina, erotettiin. Mannerheim ei antanut epäonnistuneille koskaan armoa, ei nytkään, joten kenraalimajurille ei löytynyt enää merkittävää käyttöä. Turtola etsii syytä ylipäällikön ratkaisuun erityisesti Mannerheimin kokemustaustasta, johon kuului kenttätehtäviä, mutta ei syvällisempää koulutusta tai kokemusta yleisesikunnan toimintatavoista. Vuonna 1918 ei sellaista kokemusta ehtinyt syntyä poikkeuksellisten olosuhteiden vuoksi. Toisaalta voi olettaa, että itsensä sodan alkaessa epävarmaksi tuntenut ylipäällikkö halusi näyttää kovuutensa, ja uhriksi

1. J. E. O. Screen, *Mannerheim*. Otava 2001.

2. Erik Heinrichs, *Mannerheim Suomen kohtaloissa II. Suomen marsalkka*. Otava 1959.

sattui osumaan erittäin päteväksi tiedetty jääkärikenraali. Tämän kaltaiset tapaukset eivät ole harvinaisia sotahistoriassa, eivät varsinkaan suurvaltojen armeijoissa.

Talvisodan alkuvaiheen kriiseistä selvittiin paljolti vastapuolen tekemien karkeiden virheiden sekä suomalaisten sotilaiden paremman motivaation ja taistelutaidon vuoksi. Samalla Mannerheim nousi maineeseen. Talvisodan jälkeen Mannerheimilla oli riittävästi auktoriteettia painostaa hallitus Saksan puolelle, ja sopia yhtymisestä Saksan hyökkäykseen kesällä 1941. Tuossa vaiheessa Mannerheim luotti Saksan voimaan ja innostui myös Itä-Karjalan valtaamisesta. Siitä tuli kuitenkin raskas taakka, kun Saksa ei kyennytkään tulemaan vastaan Syvärille. Turtola nimittää etenemistä kauas Suomen rajoilta Mannerheimin virheeksi eikä usko siitä annettuja selityksiä.

Yhdyn Turtolan näkemukseen siitä, että hyökkäys Syvärille ja Ääniselle oli väärä päätös, mutta sen syyt ovat moniselitteisempiä kuin vain Mannerheimista johdettuja. Ratkaisevaa oli, että Suomi liittyi Saksan puolelle, ja saksalaiset vaativat hyökkäystä Syvärille. Kyseessä oli suunnitelma Barbarossan osa, jolla tähdättiin Leningradin valtaamiseen ja rintaman työntämiseen sen itäpuolelle. Mannerheimilla ei ollut siinä suhteessa enää vaihtoehtoja. Itä-Karjalaan menoa alettiin perustella sotilaallisilla syillä ja siellä pysymistä vielä keväällä 1944 ajatuksella ”vaihto-objektista” rauhanneuvottelujen varten. Tuskin Mannerheim itse enää uskoi siihen, mutta hän ei kyennyt ongelmaa ratkaisemaan, joten seurauksena oli kesäkuun kriisi Karjalan kannaksella.

Mannerheimin suurin epäonnistuminen oli kyyttömyys varautua riittävästi suurhyökkäykseen, joka alkoi kesäkuussa. Turtola mainitsee aivan oikein siihen tärkeäksi syyksi Päämajan kehnon toiminnan erityisesti keväällä 1944 ja jo aikaisemminkin, kun olisi muun muassa pitänyt ryhmittää linnoitusjoukot uutta tilannetta vastaavasti. Päämajaa johdettiin ikään kuin ratsuväikyhtymää. Se oli pikemminkin Mannerheimin henkilökohtainen esikunta kuin tavanomainen yleisesikunta. Mikkelissä ei pidetty yhteisiä esikuntaneuvotteluita, eikä esikunnan osien yhteistyötä koordinoitukaan. Eri toimialat kävivät omaa sotaansa ja vastasivat asioistaan suoraan ylipäällikölle.

Elokuun alussa eduskunta määräsi lailla Mannerheimin tasavallan presidentiksi. Kaikki valta keskittyi nyt yksin käsiin. Näitä vaiheita Turtola käsittelee verraten lyhyesti, mutta nostaa esille Juhani Suomen perusteellisen Mannerheim-kirjan. Se on ”aivan käänteentekevä Mannerheim-tutkimus” (s. 273), jota Turtolan mukaan

on aivan suotta moitittu liian kriittiseksi. Hänen mielestään jo pahasti uupunut marsalkka ei enää hallinnut tilannekehitystä, eikä varsinkaan poliittisen johtajan tehtäviä, mutta tarrautui valtaan vielä turhan pitkään.

Toisaalta Mannerheim oli liittoutuneiden mielestä ainoa Suomen johtajista, joka pystyi kääntämään armeijan taisteluun saksalaisia vastaan. Yhdessä Paasikiven kanssa hän sai Neuvostoliiton vakuuttuneeksi suomalaisten halusta ja kyvystä täyttää välirauhansopimuksen velvoitteet ja luoda uudenlaiset suhteet itään.

Lopuksi Turtola käsittelee Mannerheimin muistelmien syntyä. Hän pitää virheenä, että marsalkka värjäsi niiden tärkeimmäksi kirjoittajaksi entisen tiedustelupäällikkönsä eversti Aladár Paasosen. Tämä pääsi liiaksi vaikuttamaan sisältöön varsinkin jatkosodan loppuvaiheiden osalta, joissa tiedustelun epäonnistuminen olisi vaatinut kriittistä analyysia.

Martti Turtolan *Mannerheim* tarjoaa lukijalle uusimpaan tietoon perustuvan kokonaiskuvan Suomen marsalkka Mannerheimista. Se ei ole tieteellinen tutkimus vaan persoonallisesti kirjoitettu ja paikoin yllättävänkin kriittinen essee, jossa Mannerheimin henkilöominaisuudet saavat monipuolista valaistusta. Se on hyvä synteesi Mannerheim-tutkimuksen nykytilanteesta, ja siksi kiinnostava myös niille lukijoille, joilla on jo laajat perustiedot aiheesta.

PEKKA VISURI, YLEISESIKUNTAEVERSTI, VTT

Vankkaa ja tasapuolista perustutkimusta

Tuomas Tepora: Sodan henki. Kaunis ja ruma talvisota. Werner Söderström Osakeyhtiö 2015. 372 s. ISBN 978-951-0-40166-8.

Hieman vierastin Tuomas Teporan tutkimuksen alaot-sikkoo, *Sodan henki: Kaunis ja ruma talvisota*. Mah-taako tekijä viitata sillä aikaisempaan huomiota herät-täneeseen kokoomateokseen *Ruma sota – mene tiedä*. Ihan tavatonta tällaisten tunnepitoisten epiteettien käyttö ei ole muuallakaan. Vuonna 2009 suomeksi ilmestyi kuuluisan ruotsalaisen historiantutkijan Peter Englundin teos ensimmäisestä maailmansodasta nimellä *Sodan kauneus ja kauheus (Stridens skönhet och sorg)*. En pidä kumpaakaan otsikkoo aivan onnis-tuneena, sillä sota on harvoin kaunistava, vaikka sodan synnyttämissä rituaaleissa kuten esimerkiksi sankari-hautajaisissa saattaa nähdä jylhää, traagista kauneutta.

”Talvisodan henki” tai ”talvisodan ihme” ovat tutkimuksellisesti ongelmallisia, mutta Tepora on nuorena tutkijana tarttunut rohkeasti vaikeaan aiheeseen ilman, että on joutunut hybriksen valtaan. Hän on tarkastellut tasapuolisesti aikaisempaa aihetta käsitellyttä tai sitä sivunutta tutkimusta lähtemättä tuomariksi. Jokainen tutkijasukupolvi on nimittäin tavalla tai toisella kiinni omassa ajassaan. Oma aika luo kehukset, joissa joudutaan – tahdoimme tai emme – toimimaan. Ryhtyessäni itse, nuorena ja kirkasotsaisena tutkijana tekemään väitöskirjaa Suomi toisessa maailmansodassa -projektissa (SUOMA-projekti) olin ikätovereitteni kanssa sitä mieltä, että me murramme vanhat sotahistorian konventiot ja luomme jotain aivan uutta. Samalla annoimme tuomion edellisen tutkijapolven ”klassiselle sotahistorian tutkimukselle”, joka mielestämme oli vain taistelujen kuvailua. Nyt meidän ikäpolvemme tutkimustulokset ovat arkipäivää ja siltä pohjalta nuoremmat voivat ponnistaa ylöspäin ja eteenpäin.

Talvisodan henki on problemaattinen tutkimusaihe. Siihen on vaikea päästä käsiksi, se tuntuu luiskahtavan tutkijan käsistä. Miten päästä pelkästä pohdinnasta konkretiaan? Aikaisempaa tutkimusta on toki kohtalaisesti, monografioita varsinaisesti vain Sampo Ahdon *Talvisodan henki: Mielialoja Suomessa talvella 1939–1940* (WSOY 1989). Tepora on ratkaissut ongelman aidon historioitsijan tavoin: hän on mennyt lähteille. Tärkeitä lähdekokonaisuuksia ovat olleet sotasensuuripiiriin arkistot ja ennen muuta Maan Turva -järjestön arkisto. Viimeksi mainittu onkin ollut korvaamaton.

Tekijä tarkastelee talvisodan henkeä ajallisena ja suhteellisen selkeärajaisena kokonaisuutena. Jäsentely on selkeä ja hyvin perusteltu. Tepora keskittyy lähes yksinomaan kotirintaman ja poliittisten päätöksentekijöitten mielialoihin. Rintamajoukkojen tai päämajan mielialoja vain sivutaan, vaikka esimerkiksi päämajan tunnelmista olisi löytynyt ainakin muistelmaluonteista materiaalia. Tämä rajaus olisi kannattanut tuoda jo tutkimuksen otsikossa selkeästi esille. Itsekkäästi harmittelin, ettei Tepora ollut käyttänyt omaa väitöskirjaani *Tornionjoelta Rajajoelle: Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoiminta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1923–1940* (WSOY 1984) ja sen ruotsinkielistä laitosta *Från Torne älv till Systerbäck: Hemligt försvarssamarbete mellan Finland och Sverige 1923–1940* (Militärhistoriska förlaget 1987). Viimeksi mainitusta laitoksesta kannattaisi lukea erityisesti luku

”Nyfunna källor” (s. 216), jossa selittyy ulkoministeri Erkon ”perusteeton optimismi” ja sen syyt. Mannerheimhan on mielellään esiintynyt – jälkikäteen – ”rauhan miehenä”, joka olisi ottanut julkisesti vastuun myöntymisestä venäläisten vaatimuksiin. Näinhän asian laita ei tarkkaan ottaen ollut. Kuten uusimmasta Mannerheim-kirjastani (Martti Turtola, *Mannerheim*. Tammi 2016)¹ ilmenee, Mannerheimin käsitys Suomen armeijan taistelukyvyistä oli erittäin negatiivinen. Hän ei tuntenut käytettävissä olevaa välinettä, armeijaa.

Tunnen olevani Tuomas Teporan kanssa samalla linjalla, kun hän kirjoittaa, ”Marskin hahmo oli kuin toisesta maailmasta. Hän oli ylimaallinen, jollakin tapaa kuolematon ja etenkin koskematon [...] Mannerheimia ei kaikesta päätellen voinut rinnastaa kuin Jumalaan. Kansalaiset luovuttivat vastuun kohtalostaan suurelle johtajalle”. Tähän oikeaan osuvaan luonnehdintaan voi vain lisätä, että – Luojan kiitos – kansalaiset ja armeija eivät tienneet, kuinka epävarmoissa ja haparoivissa käsissä sodan johto talvisodan alussa – ja lopussakin – todellisuudessa oli.

Tepora kuvaa hyvin ”talvisodan hengen” vähittäistä syntyä jo kesän ja syksyn ylimääräisten harjoitusten (YH) aikana. Vapaaehtoisella linnoitustyöllä oli tässä kehityksessä oma merkityksensä. Olen joskus verrannut Suomea ja Viroa, jossa viimeksi mainitussa maassa ei tällainen kansanliike ollut mitenkään mahdollinen. Kansa ei halunnut uhrautua Pätsin järjestelmän vuoksi, eikä diktatuureissa yleensäkään esiinny vapaaehtoisia kansanliikkeitä, muuta kuin ehkä kumoamaan juuri diktatuurin.

Lopun luvussa ”Jälkikuva” Tepora tuo nuoremmat polven tutkijana esille käsityksen, johon yhdyin täysin ja jota itsekin olen viime vuosien aikana esityksissäni korostanut. Tepora kirjoittaa: ”Kylmän sodan aika ei merkinnyt sellaista vaikenemista sota-ajasta kuin usein kuulee esitettävän.” Veteraanien pilkkaaminen on myös myytti. Itse olen elänyt lapsuuteni ja nuoruuteni pienellä tehdaspaikkakunnalla. Kaikkihan olivat sodassa olleet, kaikki työmiehet poliittisesta kannasta riippumatta, kaikkien kavereiden isät olivat olleet sodassa – eivät tosin veteraaneina, koska sitä nimitystä 50-luvulla ei käytetty. Ja tärkeää oli, että rintamalla olivat olleet yhtä hyvin insinöörit kuin työnjohtajat. Sodanjälkeisessä jälleenrakennusvaiheessa tärkeää mielialan kannalta oli, että ”kaikki” olivat kokeneet sodan, myös insinöörit duunareitten kanssa yhdessä.

1. Ks. Pekka Visurin arvio teoksesta edelliseltä sivulta.

”Aadolfhefnroothmainen” puhe veteraaneista saattoi 1990-luvulla antaa nuorimmalle polvelle sen virheellisen kuvan, että miehet olivat sodasta kotiutettaessa harmaapartaaisia, raihnaisia ”sotavanhuksia”. Suuri osa heitä oli elämänsä kunnossa olevia 20–30 vuotiaita nuoria miehiä – jos olivat jääneet haavoittumatta. He rakensivat Suomen ja toimivat myös yhteiskunnan johtotehtävissä, poliittisina päättäjinä niin paikallistasolla kuin valtakunnallisella tasolla.

Talvisodan kuva ei suinkaan ollut särötön, kuten Tepora aivan oikein toteaa ja sen myös lähdeaineistoon perustuen pitävästi osoittaa. Mutta sellainenhan kuva on ollut aina, jo aikalaisten mielissä. Samaan aikaan, kun oltiin isänmaallisessa hybriksessä, nähtiin kaikkialla isänmaanpettureiden valomerkkejä pommikoneille, vakoilua ynnä muuta. ”Oudot valot” ja ”vakoojapöpöt” saivat aivan epidemian muodon, kuten myös desanttipelko. Näitä tarinoita kuulee toisinaan vieläkin kerrottavan. Sota on huhujen leviämiseen otollista aikaa, eikä se koske vain kotirintamaa vaan myös sotatoimialuetta.

Lähes tragikoominen on luku ”Häpeän syntipukit”. Syyllisetkin löydettiin nopeasti, ”ruotsalaiset”. Kaikesta ponnisteluista ja tutkimuksista huolimatta legenda elää edelleenkin. Ei ole kuin pari vuotta siitä, kun jouduin vetämälläni sotahistorian matkalla Summan kylän korsujen kohdalla pitämään ”puhuttelun” joillekin matkalaisille, jotka ryhtyivät syyttelemään ”ruotsalaisia” petturuudesta, pakenemisesta ja Mannerheim-linjan murtumisesta. Kyseessä eivät olleet toki enää veteraanit, mutta varmaan lukemattomat entiset rintamamiehet menivät hautaan varmassa vakaumuksessa, että syy oli ”ruotsalaisten”.

Teporan tutkimus ei ole talvisodan kuvaa räjäyttävä teos, mutta runsaasti siinä on uutta. Mielenkiintoinen on myös luku ”Rintama kohtaa kotirintaman”. Vei oman aikansa ennen kuin nämä kaksi kovin erilaista kuvaa sulautuivat yhdeksi. Vaikuttavaa työtä ovat tehneet monet kirjat kuten Erkki Palolammen *Kollaa kestää*, Pentti Haanpään *Korpisotaa* ja Eino Hosian *Tulliholvin alla*, mutta myös mainitsematta jäänyt Gunnar Johanssonin *Tahdomme elää (Vi ville inte dö)*. Arvaamattoman suuri merkitys on ollut Taipaleen rintamaloikon komppanianpäällikkö Yrjö Jylhän jylhällä eepoksella *Kiirastuli*.

Tuomas Tepora on tehnyt merkittävän ja ohittamattoman perusteoksen talvisodan historiasta.

MARTTI TURTOLA,
SOTAHISTORIAN PROFESSORI EMERITUS, VTT

Käsi kirjoitettu oikeus ja Eichmannin outo mentaliteetti

Hannah Arendt: Eichmann Jerusalemissa. Raportti pahuuden arkipäiväisyydestä. Esipuhe: Tuija Parvikko. Docendo 2016 [1963]. 381 s. ISBN 978-952-291-259-6.

Saksanjuutalaisen Hannah Arendtin (1906–1975) 1900-luvun tuhoideologioiden (fasismi, kansallissosialismi ja kommunismi) syväanalyysit ovat tulleet poliittisten ääriilikkeiden viimeaikaisen nousun ja somenäkyvyyden vuoksi ajankohtaisiksi ja arvokkaiksi demokraatiavajeen kritiikin välineiksi. Hänen *Totalitarismin synty* -teoksensa käännöstä (2013) seurasi suomennos Arendtin raportista natsi-Saksan juutalaisten pakkomuutosten ja keskitysleirikuljetusten organisaattorin, Adolf Eichmannin (1906–1962) oikeudenkäynnistä (1961) Jerusalemissa.

Kirjaksi muokattuna ja lukuisilla asiantuntijalähteillä varustettuna Arendtin teos on paljon enemmän kuin raportti. Se on tutkimus paitsi erään natsin toiminnasta ja mentaliteetista myös juutalaisesta oikeudenkäytöstä. Siinä esitetään myös luonnehdinta – ei teoriaa – ’pahuuden banaaliudesta’, mikä oli Hitlerin vetovoimaisina Saksan uuden suuruuden lupauksina syöpynt natseihin ja heidän kannattajiinsa jo ennen toista maailmansotaa¹. F. Meinecken yritykset sellittää Hitlerin nousu ’ajan hengellä’ ja syyttää fasismin noususta kaikkia eurooppalaisia olivat itsepetosta.

Tuija Parvikko tuo terävässä esipuheessaan esiin raportin juutalaisissa herättämät vastareaktiot. Niin juutalainen kuin olikin, Arendt ei heitä säälinnyt, vaan järkytti osoittamalla heti raportin alussa ja vielä yksityiskohtaisemmin sen epilogissa oikeudenkäynnin erikoisen näytösluonteen. Poliittisen käsi kirjoituksen syyttäjälle, Gideon Hausnerille, oli laatinut Israelin pääministeri David Ben-Gurion: syyte perustui juutalaisten kärsimyksiin, ei Eichmannin rikollisiin tekoihin (so. toteutti ja aktiivisesti tuki ’loppuratkaisua’). Eichmannista tehtiin prosessissa ”hirviö, joka oli vastuussa tästä (kurs. AH) kaikesta”. Jotta oikeus olisi tapahtunut, olisi puolustuksen pitänyt Arendtin mielestä kuulla myös todistajia. Tällä tavoin totuus myös muiden, sekä natsi-Saksan ’halukkaiden teloittajien’ että juutalaisten omasta osallisuudesta ’loppuratkaisuun’ olisi tullut

1. Vrt. Katarina Baer, Hitler oli vihapuheen mestari. *Helsingin Sanomat* 20.11.2016.

ilmi. Vaikka kansanvälistä tuomioistuinta ei voitu tässä tapauksessa perustaa, Jerusalemissa olisi ollut tilaisuus määrittellä aivan uusi rikos, rikos ihmiskuntaa eikä vain juutalaista kansaa vastaan. Järjestettyään Eichmannin sieppauksen Argentiinasta, Israelin hallitus käynnisti oikeusprosessin uhrien nimissä, sillä heillä käsitettiin olevan oikeus kostoon. Näin ei ”korjattu” (so. palautettu järjestykseen) kansanmurhasta vahingoittunutta yhteisöä eli koko ihmiskuntaa. Jerusalemin tuomioistuin oli kantajan eli voittajan, jolloin Arendt katsoi sen oikeudenmukaisuuden heikentyneen.

Eichmann, jota syytettiin sotarikoksista ja rikoksista juutalaista kansaa ja ihmisyttä vastaan, kiisti kaiken väittäen, ettei ollut ollut missään tekemisissä juutalaisten murhaamisen kanssa. Eichmann oli ollut (vain) osallinen heidän tuhoamiseensa, mitä hän itse piti yhtenä ihmiskunnan suurimmista rikoksista ja mistä hän olisi ”mielihyvin” hirttänyt itsensä (s. 45–46, 83). Hän oli totellut käskyjä niiden ’kantajana’ eikä hänellä ollut mitään henkilökohtaista juutalaisia vastaan. Hänellä ei ollut valtaa ratkaista, kuka kuolisi, kuka eläisi eikä hän voinut tietää, keitä he olivat. Myöskään Arendtin silmissä Eichmann ei ollut päättänyt ruveta murhaajaksi, koska hänellä ei ollut siihen motiivia. Vaikka Eichmann tunnusti lähettäneensä ihmisiä kuolemaan täysin tietoisena siitä, mitä oli tekemässä, hän ei ollut sitä *ymmärtänyt* (!): kun käsky juutalaisten tuhoamisesta oli tullut, hän kertoi musertuneensa ja menettäneensä työkykynsä, minkä kuitenkin sai pian kuljetusten järjestämisessä takaisin. Näin Arendtille muodostui Eichmannista erilainen käsitys kuin oikeudenkäynnissä maalattu ’hirviokuva’ oli: hän oli todellisuudesta vieraantunut, ajattelematon velvollisuuden täyttävä, natsijärjestelmän lakien ja sääntöjen tinkimätön noudattaja. Kun käsky Älä tapa! oli saksalaisesta moraalista kadonnut, Hitlerin sana oli tullut laiksi, jota oli valaehteisesti toteltava. Arendtin johtopäätös oli: sellaisella moraalilla sai aikaan enemmän tuhoa kuin normaaleilla pahoilla vaistoilla. Tappamista pidettiin natsi-Saksan eutanasiaohjelmassa työskennelleiden lääkärin valmistelemana lääketieteellisenä toimenpiteenä, jolloin sitä ei tarkastelu moraaliselta vaan ’objektiiviselta’ kannalta². Everstiluutnantti Eichmannkaan ei ollut käsittänyt, että hän oli rikollinen, vaikka itseasiassa myös natsiajan lakikirjat määräisivät, ettei selkeästi rikollisia määräyksiä pidä totella (s. 367). Niin

Eichmann ei kuitenkaan tehnyt, vaan tuhoamisen pää-toteuttajan, Heydrichin kakkosmiehenä hän järjestelmällisesti toteutti *judenrein*-politiikan eri vaiheet: karkotukset (suunnitelma Madagaskarille laivaamisesta ei toteutunut), pakkomuutot, keskittämisen (ghetot ja leirit) ja viimein kuljetukset kuolemanleireille.

Eichmannin työnkuvaan kuului juutalaisten lajittelu: Arendtin tietämän mukaan hän siirrätti esimerkiksi yhteistyössä juutalaisjohtajien (esimerkiksi Rudolf Kastner) kanssa sionismin hengessä tuhansia merkittävässä asemassa olleita Unkarin juutalaisia, ”parasta biologista ainesta” (s. 69, 162), Palestiinaan turvaan. Samaan aikaan satoja tuhansia ’valikoimattomia’ kuljetettiin Arendtin ”fasistiksi” nimittämän Horthyn hallituksen myötävaikutuksella Auschwitziin. Unkarissa *judenrein*-toimi sujui muutenkin unkarilaisten viranomaisten (Endre, Baky, Ferenczy) tuella kuin ”unelma” (s. 188). ’Valikoimia’ suorittivat pääasiassa juutalaisneuvostot, jotka laativat Eichmannin vaatimusten mukaisia kuljetuslistoja ”omiin hautajaisiinsa matkustavista” (s. 158). Oikeudenkäyntiä seuranneita häkellyttäviä, juutalaisia kompromettoivia tapauksia Arendt löysi runsaasti muualtakin, joiden perusteella Eichmann saattoi itseasiassa kertoa pelastaneensa paljon juutalaisia. Hämmäntäviä olivat tiedot siitäkin, että ennen sotaa muun muassa Ranskan, Puolan ja Romanian viranomaiset halusivat, natsi-Saksan mallia seuraten, päästä eroon juutalaisistaan. Nämä olivat todistuksia, joilla olisi Arendtin mielestä voinut olla syytöstä lieventävä vaikutus, mutta ne eivät sopineet oikeudenkäynnin ennalta laadittuun konseptiin.

Arendt uhrasi raportissaan paljon sivuja kertoakseen Eichmannin onnistuneesti organisoimista juutalaisten kuljetuksista leireille eri puolilta Eurooppaa (vrt. Skandinavia ja ”yllättävä poikkeus”, Suomi), kampanja, jota nimitettiin maanosan ”kampaamiseksi lännestä itään” (s. 215). Tässä ei ole syytä luetella kuljetuksia maittain, todettakoon vain, että Arendt löysi niiden väliltä suuria eroja: esimerkiksi Mussolinin juutalaisilla miehittäjä hallinto oli vastahakoinen panemaan ’kampaamista’ toimeen. Sen sijaan keväällä 1944 saksalaiset kuljettivat sieltä 7 500 juutalaista Auschwitziin. Heistä noin 600 palasi. Romaniasta Arendt tiesi sen verran, että romanialaisten itsensä johtamat keskitysleirit olivat saksalaisia ”karmeampia” (s. 248), kunnes he alkoivat käydä juutalaisilla valuuttakauppaa.

2. Vrt. Robert N. Proctor, *Racial Hygiene. Medicine under the Nazis*. Harvard University Press 1988; Thomas Etzemüller, *Auf der Suche nach dem Nordischen Menschen. Die deutsche Rassenanthropologie in der Modernen Welt*. Transcript, Bielefeld 2015, luku 17.

3. Petri Immonen, Arendt repäisee silmät auki. *Helsingin Sanomat* 19.1.2017.

4. Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. Johdanto Amos Elon. Penguin Books 2006, 194–195.

Eichmann tuomittiin asianmukaisesti kuolemaan hirttämällä. Tuomarien joukossa oli myös Neuvostoliiton edustaja, jota Arendt piti sopimattomana, koska hyökätessään Suomeen Neuvostoliitto oli rikkonut kansainvälistä lakia. Armonanomusten tultua hyläytyksi, Eichmann hirtettiin 31. toukokuuta 1962. Arendt toteaa hänen menneen hirteen ”hyvin arvokkaasti” (s. 320), mutta ”irvokkaiden ja typerien” viimeisten sanojen saattelemana: “[...] *me kaikki tapaamme jälleen* [...]” (kurs HA).

Eichmann Jerusalemissa on armoton, kuten *Helsingin Sanomien* arvostelija totesi, ”silmien aukaisija”.³ Näytös ja sen esitys – Eichmann sen ylpeilevä typerys – ovat täynnä ironiaa ja tihkuvat satiiria. Kääntäjät, holokaustitutkija Antero Holmila ja akatemiaturkija Jouni Tilli taiteilevat näiden tyylilajien parissa: englantinkielisen alkuperäistekstin vähemmän mairitteleva luonnehdinta unkarilaisista ”As though they were a group of illusionists who had fed so long on self-deception that they had lost any sense of incongruity”⁴ kääntyy heillä: he ”olivat olleet (kuin?) ryhmä silmäkääntäjiä, jotka olivat aikojen kuluessa alkaneet itsekin uskoa omiin temppeuhihinsa” (s. 253). Arendtin raporttiin sisältyy myös traaginen opetus. Hän varoitti lukijoitaan tulevasta: totalitaristityyppinen pahuus voi arkipäiväistyä jälleen, tulla aivan tavalliseksi ilmiöksi, kun näköpiiriin ilmaantuu uusi uhka, suurvaltapolitiittinen kauhun tasapaino, dehumanisoida ihminen (vrt. Arendtin kiistakumppani Heideggerin ’arkipäiväisyyteen’). Hitlerin kaasulaitokset olivat ydinaseiden rinnalla ”lapsen leluja” (s. 345). Siinä on muistutus meilekin: ’kasvatuksen’ varjolla poikia kuritettiin kasvatuslaitoksissa, joissa paha muuttui jokapäiväiseksi. Massamurhia tehdään uskonnon varjolla tekijäin tietämättä ja tuntematta tekevänsä vääriin.

ANSSI HALMESVIRTA, DOSENTTI, D.PHIL
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Koulukotien lasten ääni kuuluviin

Marjo Laitala & Vesa Puuronen: Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset. Vastapaino 2016. 286 s. ISBN 978-951-768-565-8.

Suomalaisen lastensuojelun ja etenkin suojelukasvatuksen historiassa on paljon alueita, joihin tutkijoiden kriittinen katse ei ole riittävästi tai lainkaan yltänyt.

Kasvatustieteilijä Marjo Laitalan ja sosiologi Vesa Puuronen teos *Yhteiskunnan tahra?* tarttuu koulukotien historiaan, jota on tähän asti tarkasteltu lähinnä laitosten toiminnan näkökulmasta. Laitalan ja Puuronen tutkimuksen näkökulma on kokemuksellinen: se perustuu ihmisten henkilökohtaisille elämäntarinoille ja kokemuksille, joita kunnioitetaan sellaisenaan arvokaina. Kirjalla on kirjoittajien mukaan kaksi tavoitetta. Se antaa äänen koulukotien kasvateille, joiden kokemukset on aiemmin ohitettu. Lisäksi tavoitteena on tukea nykyisten lastensuojeluinstituutioiden käytänteiden ja ajattelutapojen kriittistä tarkastelua.

Teos perustuu 31 henkilön haastatteluihin. Haastattelut ovat olleet sijoitettuna koulukoteihin eripituisia jaksoja vuosien 1940 ja 1985 välillä. Valtaosa haastatelluista on miehiä, ja mukana on vain neljä naista. Tämä on linjassa koulukotijärjestelmän kanssa: tyttöjen koulukoteja oli vain kolme, kun pojille laitoksia oli runsaasti enemmän. Elämäkerronnallisissa haastatelluissa käydään läpi kokemukset koulukodista, mutta myös myöhempää elämäntulkua.

Kirjan ensimmäinen tavoite onnistuu hyvin. Haastateltujen ääni kuuluu kirjassa vahvana. Sen rinnalle on tuotu kolmen koulukodin arkistoaineistoa, lainsäädäntöä ja kasvatuksen ideologioiden ja käytänteiden historiaa. Valitettavasti lähde eli haastatelluaineisto puuttuu lähdeluettelosta, eikä sen sijainnista tai tallennustavoista kerrota lukijalle. Tutkimuksen menetelmät, suhde muistitiedon ja kokemusten tutkimukseen on tiivistetty metodilitteeseen. Toivon, ettei menetelmien ja tiedontuottamisen teoreettisten lähtökohtien piilottaminen liitteeseen ole yleistynyt ratkaisu tieteellisissä julkaisuissa. Lukijan tulee jo lukemisen alkuvaiheessa saada tietää, millä tavoin näinkin painavaa asiaa sisältävä tutkimus on tehty.

Sen sijaan teoksen toinen tavoite, eväiden antaminen lastensuojelun nykypäivän käytänteiden kriittiseen tarkasteluun jää ohueksi. Teoksen ajallinen rajausta päättyy 1980-luvun puoliväliin, eivätkä kirjoittajat tuo esiin sen jälkeen tapahtuneita muutoksia. Vaarana on, että lukija yhdistää kirjassa kuvatut kokemukset tämän päivän lastensuojeluun, mikä olisi anakronistinen virhe. Sosiaalityön ajankohtaisen tutkimuksen ja käytänteiden parempi tuntemus olisi tehnyt teoksesta vahvemman.

Kirjassa tuodaan perusteellisesti esiin se, mistä aiempi tutkimus on jo keskustellut: koulukodit (vuoteen 1947 kasvatuslaitokset) olivat tiukan kurin, paikoin raa’an väkivaltaisen kasvatuksen ja kovan työn teon laitoksia. Niihin sijoitettiin lapsia ja nuoria toisinaan hyvinkin hatarin syin, eivätkä ”kunnon kansalaisiksi” kasvattamisen perusteet, käytännöt tai tulokset

kestäneet aina päivänvalo myöskään oman aikansa mittapuulla. Kirja on sujuva, vaikuttava ja tarpeellinen. Paikoitellen teoksen aikajänne katkeilee, kun 1900-luvun alkuvuosien kasvatushistoriaa rinnastetaan kokemuksiin 1960-luvulta, minkä jälkeen palataan jälleen 1910-luvun teoreettisiin keskusteluihin. Tällöin lukijan on vaikea hahmottaa, miten kenttä on muuttunut. Teoksen loppupuolella ajallinen kehitys tuodaan onnistuneesti esiin esimerkiksi koulukotien rangaistus-käytäntöjen muutoksissa.

Teoksen kiinnostava teoreettinen panos koulukotien tutkimukseen on valtiollisen uusrasismien käsite, jonka kirjoittajat rakentavat johtopäätöksissään Michel Foucault'n, Martin Barkerin ja Etienne Balibarin teorioiden pohjalta. Käsite perustuu siihen tosiasiaan, että useimmat – käytännössä kaikki – koulukotien oppilaista tulivat köyhistä oloista. Valtiollisella uusrasismilla tutkijat tarkoittavat sitä, että koulukotijärjestelmää on käytetty alhaisessa sosiaalisessa asemassa olevan ryhmän hallitsemiseen. Koulukodit toimivat valvonnan ja kontrollin välineinä, joiden avulla yhteiskunnassa alemmaksi katsottu ryhmä on eristetty ja leimattu. Valtiolliseen uusrasismiin kuuluu alistavien käytänteiden perustelu biologisilla, lääketieteellisillä, yhteiskunnallisilla ja kasvatustieteellisillä argumenteilla, ja se sisältää ajatuksen yhteiskunnan suojelemisesta näiltä alemmilta ryhmiltä.

Yhteiskunnan tahra? on yksityiskohtainen teos ja sisältää monia tärkeitä, aiemmalta tutkimukselta sivuun jääneitä teemoja. Silti sen näköala on kapeahko. Tutkijat esittävät ponnekaasti, että valtion pitää pyytää anteeksi koulukodeissa väkivaltaa kokeneilta. Epäselväksi jää, onko kyse kirjoittajien omasta kannanotosta vai kumpuaako vaade haastatteluista. Tämä toteutui, mutta kirjassa esitettyä laajempaan: marraskuussa 2016 perhe- ja peruspalveluministeri Juha Rehula esitti valtiollisen anteeksipyyntönsä sijaishuollossa kaltoinkohtelua kokeneille. Anteeksipyyntönsä takana oli Sosiaali- ja terveysministeriön lastensuojelun sijaishuollossa tapahtunutta lasten kaltoinkohtelua käsitellyt selvitys, jota olin itsekin tekemässä ja jonka loppuraportti ilmestyi joitakin kuukausia ennen Laitalan ja Puurosen kirjaa. Selvityksen loppuraportti ja *Yhteiskunnan tahra?* keskustelevat kiinnostavasti keskenään, ja niiden lukeminen rinnakkain laajentaa käsitystä sijaishuollon historian epäonnistumisista.

Historiantutkijat välttävät tavallisesti tuomarin asemaa. Lasten kaltoinkohtelua ei kukaan voi hyväksyä, mutta teräväsanainen poliittinen kannanotto on historian tutkimuksessa harvinaista. *Yhteiskunnan tahra?* sisältää kuitenkin historian poliittista käyttöä, ja on

siksikin ajatuksia herättävä. Vaatiessaan rahallisia korvauksia koulukotien kasvateille Laitala ja Puuronen sivuuttavat muut sijaishuollon muodot: lastenkotien lisäksi etenkin sijoitusperheissä tapahtunut väkivalta ja lasten alistaminen on vielä koulukotien historiaakin vaietumpi aihe, biologisissa perheissä tapahtunutta väkivaltaa ja hyväksikäyttöä unohtamatta. Rahallisia korvauksia esittäessään Laitala ja Puuronen ovat valikoivia kerronnassaan. He mainitsevat, että esimerkiksi Ruotsissa sijaishuollossa kaltoinkohtelua kokeneiden on ollut viime vuosina mahdollista hakea korvauksia valtiolta. Kertomatta kuitenkin jää, miten huonosti korvausohjelma on Ruotsissa toiminut, ja miten se on tuottanut uutta pahoinvointia ja kaltoinkohtelun kokemuksia.

Yhteiskunnan tahra? on tärkeä kirja. Vaikka koulukotien historia on yksi lastensuojelun historian tutkituimpia aiheita, näin vahvaa kokemuksellista ääntä ei STM:n raporttia lukuun ottamatta ole aiemmin tuotu esiin. Samalla *Yhteiskunnan tahra?* toimii esimerkkinä historian poliittisesta käytöstä sekä tutkijan vallasta ja vastuusta: kirja on vahva puheenvuoro yhteiskunnan marginaaliin ajettujen ihmisarvon puolesta.

KIRSI-MARIA HYTÖNEN, FT
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Historiankäyttö kulttuurihistoriallisissa museoissa

Charlotte Hyltén-Cavallius & Fredrik Svanberg: Älskade museum. Svenska kulturhistoriska museer som kulturproducenter och samhällsbyggare. Nordic Academic Press 2016. 211 s. ISBN 978-91-88168-44-3.

Tähän mennessä (marraskuu 2016) en ole nähnyt Suomen mediassa mainitun sanaakaan siitä jatkuvasta ja suurta huomiota herättävästä museokeskustelusta, jota Ruotsissa parhaillaan käydään. Debatti lähti liikkeelle siitä, että pyrittiin uudistamaan ja yhdistämään eri kulttuurihistoriallisia museoita. *Älskade museum* -teos ei olisi voinut ilmestyä otollisempaan aikaan. On selvää, että museot herättävät tunteita sekä amatööreissä, poliittisissa päättäjissä että ammattilaisissa. Kysymys museoiden olemassaolosta yleensä ja niiden tavasta käsitellä uskontoja ja politiikkaa näyttelyissään ja kokoelmissaan, on polttavan ajankohtainen juuri nyt.

Tällä hetkellä Suomen museot viettävät 100-vuotisjuhlavuotta näyttelyin ja kirjallisin teoksin. Museologisessa keskustelussa, saati sitten valtajulkisuudessa, on kuitenkin edelleen vaiettu siitä, miten uskontoa ja tunteita sekä politiikkaa ilmaistaan näyttelyissä, vaikka keskustelussa onkin pureuduttu ansiokkaasti kulttuuriperinnön eri aspekteihin ja käyttöihin. Sen sijaan Ruotsissa Fredrik Svanberg ja Charlotte Hyltén-Cavallius ovat tarttuneet tähän teemaan teoksessaan *Ålskade museum: Svenska kulturhistoriska museer som kulturproducenter och samhällsbyggare*. Siinä etnologi Hyltén-Cavallius ja Statens historiska museerin tutkimuspäällikkö Svanberg sivuavat kulttuuriperinnön käyttöä kiinnittäen erityistä huomiota siihen, miten politiikka ja uskonnot heijastuvat eri museoiden näyttelyihin ja verkkomateriaaleihin. Lisäksi kirjoittajat pohjivat, mitä museot kertovat yhteiskunnan historiatietoisuudesta ja siitä, miten ja kenen toimesta historiaa välitetään yhteiskunnassa.

Opus käsittelee laajalti kolme kysymystä, jotka sivuavat niin sanottua historiankäyttöä: Miten museot suhtautuvat nationalismiin ja ultranationalismiin? Kuka työskentelee museoissa ja vastaa siitä, miten uskontoja esitetään? Miten ihmiset tehdään näkyviksi näyttelyissä? Teos perustuu *Museer bortom homogeniteten*-projektin tuloksiin, jotka pohjautuvat vuosien 2013 ja 2015 välillä kerättyyn aineistoon. Analyysi pohjautuu haastatteluihin ja kyselyihin, joita kirjoittajat tekivät sekä yleisölle että museoiden ammattilaisille ympäri Ruotsia. Kirja on tällä tavoin eräänlainen synteesi siitä, miksi ruotsalaiset ovat ”museoita rakastava kansa”, joka tekee 25 miljoonaa museokäyntiä vuosittain.

Teos koostuu kahdesta osasta, josta eri tekijät vastaavat sekä yhteisestä esipuheesta ja yhteenvedosta. Ensimmäinen osuus käsittelee museoita, nationalismia ja ultranationalismia. Ultranationalismissa on kyse suuntauksesta, joka laajalti (väärin)käyttää historiaa ja tietynlaista näkökulmaa historiaan. Sen historialliset juuret juontavat 1800-luvulle, mitä Svanberg taidokkaasti nostaa esille omassa osuudessaan, jossa hän on käynyt läpi eri verkkofoorumilla esiintyviä historiakäsityksiä. Svanbergin mukaan sanotut nationalistiset historiakäsitykset olivat 1800-luvulla voimissaan ja heijastuivat näyttelyihin 1950-luvulle saakka. Samankaltaiset käsitykset elävät kuitenkin edelleen, mikä käy ilmi verkkokeskustelujen historiakäsityksistä, joissa painotetaan esimerkiksi ”esi-isänkontinuiteettia” ynnä muuta vastaavaa, jonka juuret löytyvät 1900-luvun taitteen rotuideologioista. Siinä ”meidät” asetetaan maahanmuuttajia, muslimeja, vähemmistöjä ja hbtqi-identiteettejä vastaan. Svanberg näyttää myös, miten

jopa modernit DNA-tutkimusten tulokset asetetaan ultranationalistisen maailmankuvan välineeksi.

Toinen osuus on Hyltén-Cavalliuksen ja käsittelee uskonnon representaatioita näyttelyissä. Osuus herättää mielenpainuvia ajatuksia siitä, mikä onkaan ”museon” ja ”tempelin” ero ja miten se manifestoituu – tai manifestoituu? Ruotsissa vallitsee uskonvapaus jo toista vuosisataa, mutta usein eri uskonnot ovat lähes näkymättömiä näyttelyissä. Vastaavasti toiset uskonnot saavat osallistua kansalliseen rakentamiseen, määritellä kulttuuriperintöä ja ”ruotsalaisia” perinteitä. Muutaman tapauksen kautta Hyltén-Cavallius nostaa esille, miten uskonto (islam, katolinen kristinusko, buddhismi) ovat näkyvissä – tai tehdään näkymättömiksi – museoissa, lähes huomaamatta. Museot voivat esimerkiksi käyttää viikinki-näyttelyä pedagogisessa ohjelmassaan vastaamaan kysymyksiin siitä, miten pakanallisuudesta siirryttiin kristinuskoon. Eräät 1980-luvun ja 2000-luvun alun näyttelyt herättivät laajaakin keskustelua siitä, miten uskontoja käytetään ja/tai väärinkäytetään näyttelyissä. Esimerkiksi kirkon kulttuuriperinnön kohdalla on pitkään pohdittu ovatko uskonnolliset esineet taidetta. Arkistoissa ja kokoelmissa on miljoonia esineitä, joilla on ollut uskonnollinen merkitys, mutta museot eivät ole luoneet niille uskonnollista luokittelujärjestelmää. Tutkija toteaa, että museoissa vallitsee harhakäsitys siitä, että Ruotsi olisi sekulaarinen maa, mikä vaikuttaa näihin asenteesiin.

Kirjan kolmannessa osuudessa tullaankin jo siihen kysymykseen, ”kuka” museossa esiintyvä menneisyyden henkilö on. Tutkijat ovat analysoineet museoiden näyttelyissä esiintyviä hahmoja, ja paljastaneet vallitsevia normeja: museoissa historiallinen, työtä tekevä tai tietyssä roolissa oleva ”ihminen” on usein valkoihoisen, nuorehko, fyysisesti terve mies. Naishahmot edustavat useimmiten vaan omaa sukupuoltaan tai esiintyvät äiteinä. Hyvin harvoin esiintyy hahmoja, jotka liittyvät Ruotsissa eläviin vähemmistöihin. Analyysien tarve museomaailmassa onkin nykytilanteessa valtava. Kirjalla onkin poliittinen viesti. Kirjoittajat toivovat lisää analyysiä museoiden roolista, ettei jouduta tilanteeseen, jossa vain tietyt ryhmät ja valitut henkilöt tai tietyt poliittiset valtaapitävät virtaukset saavat oikeuden määrittää keitä ”me” olemme.

Teoksen eri osiot tuntuvat aluksi hieman liian erilaisilta. Yhteenvedossa lukija saa kuitenkin käsityksen kirjoittajien yhteisestä museologisesta lähtökohdasta ja lähestymistavasta sekä käsiteltyjen tapausten analyysistä. Julkiset museot omaavat valtaa antaa mielenpainuvia vastauksia identiteettiin, kulttuuriin ja historiaan liittyviin kysymyksiin ja tämä koskettaa meitä

kaikkia. Ei ole samantekevää kuka näyttelyitä rakentaa tai miten ne uppoavat yleisöön. Onko meillä varaa supistaa museoiden resursseja vielä enemmän tänä päivänä? Ei todellakaan, vastaavat tutkijat tässä opuksessa, ja olen tästä samaa mieltä. Teos edustaa näin ollen erittäin tärkeää tutkimusta, johon toivon jatkoa.

Mikäli teos olisi ilmestynyt englanniksi, suomalaisenkin tutkija lähestyisi sitä herkemmin. Tosin pitäisikö kuitenkin kritisoida uudelleen välillemme rakentuvaa kielimuuria? Miksi täällä ei ole reagoitu Ruotsissa parhaillaan käynnissä olevaan laajaan museokeskusteluun? Mikäli lopetamme tyystin niin lukemisen kuin julkaisemisenkin pohjoismaisilla kielilläämme, menettämme jotain tärkeää – osia maailman monimuotoisuudesta, niin museonäyttelyiden kuin julkaisujenkin

suhteen. Tästäkin *Ålskade museum* -teoksesta olisi näet paljon ammennettavaa museologiseen keskusteluun Suomessa, tai peräti sen herättämiseen ruususenesta. Vertailu esille nostettuihin Ruotsin esimerkeihin olisi erittäin tärkeää aikamme poliittisessa ilmastossa. Mieleen tulee esimerkiksi Suomen kansallismuseon parin vuoden takainen mielenkiintoinen näyttely uskonnoista. Voisiko näyttelyn teemaa nostaa uudelleen esille ja voisiko näyttelyn analysoida laajempaa taustaa vastaan? Mikäli vastaavaa tutkimusta on tehty tai tehdään Suomessa koskien erityisesti kulttuurihistoriallisia museoita, siitä olisi todella kiinnostavaa kuulla lisää.

EVA AHL-WARIS, FT, VAPAA TUTKIJA
HELSINKI

Tiedemaailma

Vuoden historiateos 2016 -palkinto Marjaliisa ja Seppo Hentilälle

Historian Ystävien Liitto on valinnut Vuoden 2016 historiateokseksi Marjaliisa ja Seppo Hentilän *Saksalainen Suomi 1918* (Siltala). Valinta julkistettiin suomalaisilla historiapäivillä Lahden Sibelius-talossa 10.2.2017. Lisäksi palkintoraati myönsi neljä kunniamainintaa hyvistä vuonna 2016 ilmestyneistä historiateoksista.

Kunniamaininnan saivat (aakkosjärjestyksessä) Maijastiina Kahlos teoksestaan *Rooman viimeiset päivät* (Otava), Yrjö Kaukiainen teoksestaan *Punaiset pilarit: Suomalainen graniitti tsaarin Pietarissa* (SKS), Jukka Kekkonen teoksestaan *Kun aseet puhuvat: Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa* (Art House) ja Kimmo Rentola teoksestaan *Stalin ja Suomen kohtalo* (Otava).

Historian Ystävien Liiton historiapalkintoja ja kunniamainintoja on annettu vuodesta 1973 alkaen. Vuo-

den historiateoksen kriteerinä on, että valittu teos on ”erittäin ansiokkaasti edistänyt historiallisen tietämyksen laajenemista ja syvenemistä suomalaisen yleisön keskuudessa”. Liitto pyrkii palkitsemaan kirjoja historian eri aloilta.

Palkintolautakuntaan kuuluivat professori Marjatta Hietala (puheenjohtaja), professori Sirkka Ahonen, professori Aura Korppi-Tommola, lehtori, filosofian lisensiaatti Markku Liuskari ja Historian Ystävien Liiton entinen puheenjohtaja, filosofian maisteri Veikko Löyttyniemi.

Professori Vesa Vareksen arvion Marjaliisa ja Seppo Hentilän palkitusta teoksesta voi lukea tästä lehdestä.

HEIDI KURVINEN